

Τμήμα του
εγκαταλειμμένου
οικισμού της Ονιθές.
Δεξιά, κεφαλή Κόρης
από το Αρχαιολογικό
Μουσείο Ηρακλείου.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ

ΚΡΗΤΗ

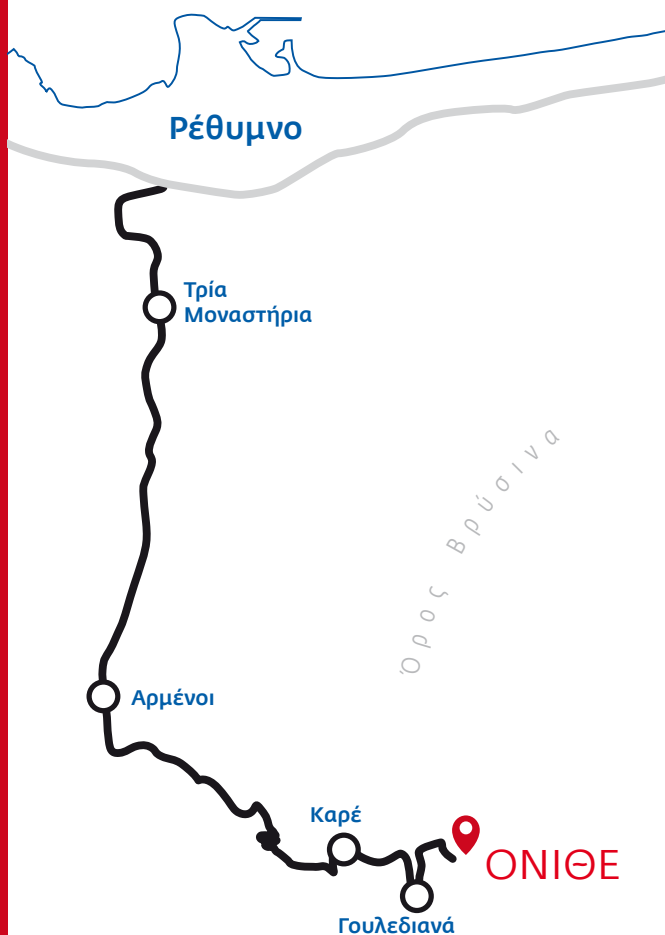
ΟΝΙΘΕ ΓΟΥΛΕΔΙΑΝΩΝ

ΚΥΡΙΑΚΟΣ ΨΑΡΟΥΔΑΚΗΣ

Δρ Αρχαιολόγος

→ **Το χωριό Γουλεδιανά απέχει 30' από το Ρέθυμνο. Από εκεί, ένας ανηφορικός αγροτικός δρόμος μήκους ενός χιλιομέτρου (με σκυροδετημένο κατάστρωμα στο μεγαλύτερο μήκος του) και με κατεύθυνση Ν-ΝΑ οδηγεί στο οροπέδιο της Ονιθές.**

Πάνω:
Η διαδρομή από το Ρέθυμνο ως το χωριό Γουλεδιανά και το οροπέδιο της Ονιθές.

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Η σύνταξη του Αρχαιολογικού-Περιγητικού Οδηγού για την «Ονιθέ Γουλεδιανών» ισοδυναμεί με μια απόπειρα συγγραφής της βιογραφίας της. Η βιογραφία αυτή –σύντομη στην αφήγησή της– αν και σταματά με προσοχή στα αρχαία μνημεία, επιχειρήθηκε να αποδεσμευτεί από τα παραδοσιακά όρια του αρχαιολογικού χώρου και να συμπεριλάβει το συνολικό πολιτισμικό τοπίο.

Στην Ονιθέ, το πρώτο στοιχείο που εντυπωσιάζει είναι τα ίχνη της ανθρώπινης παρουσίας που φαίνεται να καλύπτουν διάστημα μεγαλύτερο των 6.000 χρόνων (τα πρώτα στοιχεία ανάγονται στη Νεολιθική εποχή, κατά την 4η χιλιετία π.Χ.). Τα υλικά κατάλοιπα των ανθρώπινων έργων που μαρτυρούν αυτή τη μακρά διαδρομή διαμορφώνουν το σημερινό παλίμψηστο μνημείων.

Στη διατύπωση της ιστορικής αφήγησης, σημαίνοντα ρόλο διαδραματίζει το φυσικό τοπίο, στο οποίο τα μνημεία εντάσσονται και με το οποίο συνομιλούν. Φυσικό τοπίο, αρχαία μνημεία και σύγχρονες κατασκευές συμμετέχουν στην ουσία σε έναν πολιτισμό που ενώνει το παρελθόν και το παρόν σε μια ενιαία τροχιά. Η κορυφογραμμή του όρους Βρύσινα στα βόρεια, ο ορεινός όγκος των Λευκών Ορέων και του Ψηλορείτη στα δυτικά και ανατολικά αντίστοιχα, στοιχειοθετούν το φυσικό σκηνικό και συμμετέχουν στην πολιτισμική αφήγηση του τόπου.

Στη διαμόρφωση του κοινωνικού και μνημειακού τοπίου συνεισφέρουν και οι άνθρωποι που δρουν εντός και στις παρυφές του αρχαιολογικού χώρου. Η αφήγησή τους για το πολιτιστικό τοπίο δεν ταυτίζεται κατ' ανάγκη με την επίσημη, την επιστημονική. Ωστόσο, συμπυκνώνει την προφορική παράδοση ζωοποιώντας και συμπληρώνοντας τη σιωπηλή υλικότητα.

Επιθυμία του συντάκτη του παρόντος Οδηγού είναι αυτός να αποτελέσει χρήσιμο βοήθημα (κυρίως) όσων θελήσουν να επισκεφθούν το χώρο και να βιώσουν, με το νου και τις αισθήσεις, τη μοναδικότητά του. Η αφήγηση του Οδηγού δεν ακολουθεί τη χρονολογική ταυτότητα των μνημείων, αλλά τη σειρά με την οποία ο επισκέπτης τα συναντά στο χώρο. Κάτι τέτοιο δεν συνιστά εκτροπή από τη συμβατική πορεία της ιστορικής διαδρομής, καθώς η ανάμειξη χρονικών περιόδων –μέσα από τη συνύπαρξη στον παρόντα χρόνο των αντιπροσωπευτικών τους μνημείων– αποτελεί ένα από τα φυσιογνωμικά χαρακτηριστικά της Ονιθές.

Το τοπωνύμιο

Νοηματικά αινιγματικό ηχεί το τοπωνύμιο «Ονιθέ». Αυτή η εννοιολογική ασάφεια λίγο έλειψε, παλαιότερα, να οδηγήσει στην απόλωση του τοπωνυμίου όταν κρατική υπηρεσία ζήτησε από την τότε κοινότητα Γουλεδιανών τη διαγραφή του ως ξενικής λέξης!

Η ονομασία θεωρείται πιθανό ότι έχει προελληνική καταγωγή (όπως τα Κίσσαμος, Σίλαμος, Νίμπρος κ.λπ.). Η ετυμολογία της θα μπορούσε να προέρχεται από την αρχαία λέξη *όνθος* (=κοπριά ζώων). Η συγκεκριμένη έννοια, παρά την ιδιόζουσα σημασία της, δεν είναι άγνωστη για κρητικά τοπωνύμια (πρβλ. Κοπράνα Χανίων), ενώ ταιριάζει σε μια πόλη, η οικονομία της οποίας φαίνεται ότι στηριζόταν στην κτηνοτροφία. Άλλωστε,

01

η απόδοση και μεταφορά μιας αρχαίας λέξης στη σύγχρονη ελληνική γλώσσα συχνά χαρακτηρίζεται από κενά, καθώς μας διαφεύγουν το φάσμα των εννοιολογικών αποχρώσεων και τα πολλαπλά σημασιολογικά επίπεδα της λέξης στο πέρασμα των αιώνων.

Η πιθανότητα το τοπωνύμιο Ονιθέ να αποτελεί παραφθορά άλλης λέξης είναι μάλλον μικρή, αν και οι πρώτες καταγραφές, για παράδειγμα, από τον Άγγλο αρχαιολόγο Pendlebury, την αναφέρουν ως Ornithe. Η ύπαρξη αρχαίας πόλης με την ονομασία Ορνιθέ (όρνις, -θος;) ή νεότερου τοπωνυμίου δεν μαρτυρούνται ούτε φιλολογικά ούτε στην προφορική παράδοση, ενώ η ως άνω μεταφορά της είναι μάλλον αποτέλεσμα λανθασμένης αντιγραφής.

Περιηγητές — Οι πρώτες έρευνες

Η περιοχή της Ονιθές δεν έτυχε κάποιας ιδιαίτερης αναφοράς από τους περιηγητές που επισκέφθηκαν και περιέγραψαν το νησί της Κρήτης από τους αναγεννησιακούς χρόνους (βλ. Buodelmonte) έως και τη Νεότερη εποχή.

Η πρώτη «επώνυμη» επίσκεψη στην περιοχή πραγματοποιήθηκε το 1936 από τον John Pendlebury, μια θρυλική μορφή της Κρητικής Αρχαιολογίας, που έμεινε γνωστός και ως «Λώρενς της Κρήτης» εξαιτίας της έντονης αντιστασιακής του δράσης κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.

Ο Pendlebury διέσχισε πεζή ολόκληρη την Κρήτη ακολουθώντας διαδρομές και μονοπάτια που θεωρούνταν αρχαία, για να συμπεριλάβει τις εντυπώσεις και την έρευνά του στο αξεπέραστο έργο του *The Archaeology of Crete* (Λονδίνο 1939).

Στο μακρύ του οδοιπορικό θα φτάσει και στην Ονιθέ ακολουθώντας την κύρια διαδρομή από νότο προς βορρά και αφού διήλθε κατά σειρά τη μονή Πρέβελη, το Γερακάρι, την Πατσό και το Βένι.

Λίγα χρόνια αργότερα, το 1942, θα επισκεφθεί την Ονιθέ ο Ernst Kirsten, ένας από τους αρχαιολόγους που είχαν παραμείνει στο Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο των Αθηνών και κατά τη διάρκεια της Γερμανικής Κατοχής. Η ανάβασή του στην Ονιθέ, μέσα από καρόδρομους και μονοπάτια, καταγράφηκε μαζί με τις εντυπώσεις του για την αρχαία πόλη σε ένα άρθρο που περιλήφθηκε στη δημοσίευση του F. Matz *Forschungen auf Kreta* (Βερολίνο 1951, ιδ. σ. 134).

Οι πρώτες έρευνες στην Ονιθέ πραγματοποιήθηκαν από τον Νικόλαο Πλάτωνα, Γενικό Έφορο Αρχαιοτήτων Κρήτης και από τους διαπρεπέστερους θεράποντες της Κρητικής Αρχαιολογίας. Αφορμή για τις έρευνές του στάθηκε η παράδοση θραυσμάτων από ανάγλυφους πίθους, λαμπρά διακοσμημένων. Έτσι, τον Σεπτέμβριο του 1954 ένα συνεργείο ντόπιων εργατών και εξειδικευμένων τεχνιτών της Εφορείας Αρχαιοτήτων θα διερευνήσει, υπό τη δική του καθοδήγηση, διάφορες θέσεις της περιοχής. Η βραχείας διάρκειας ανασκαφή, η οποία εξαντλήθηκε σε τρεις θερινές περιόδους, καλύφθηκε με δαπάνες της Εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας.

Ωστόσο, η αύρα που συνόδευσε τις ανακαλύψεις των πρώτων αυτών ερευνών χάρισε ευρεία φήμη στην Ονιθέ και το οδωνύμιο σε έναν σύγχρονο δρόμο της πόλης του Ηρακλείου, στο Αρχαιολογικό Μουσείο του οποίου φιλοξενείται (μέχρι και σήμερα) μικρό μέρος των ευρημάτων της.

02

01 John Pendlebury (1904-1941).

02 Νικόλαος Πλάτων (1909-1992).

Από την αρχαία πόλη στο σύγχρονο μετόχι

Είναι άγνωστο πότε ακριβώς άρχισε να εξυφάνεται το νήμα της ιστορικής διαδρομής της Ονιθές, καθώς δεν έχει υπάρξει συστηματική διερεύνηση του χώρου. Οι πρώτες, ωστόσο, ενδείξεις ανθρώπινης δραστηριότητας (ένας λίθινος πέλεκυς και ένας τριπτήρας) χρονολογούνται στη Νεολιθική εποχή (4η χιλιετία π.Χ.). Επιφανειακά ευρήματα από την περιοχή του «Πύργου», όπως κεραμική πρωτομινωικών (ΠΜΙ) και υστερομινωικών (ΥΜΙ) χρόνων, ένα χάλκινο ζώδιο και ένα λίθινο αγγείο της ίδιας εποχής, υποδηλώνουν πως ο χώρος κατοικήθηκε και στη διάρκεια της Μινωικής εποχής (3η-1η χιλιετία π.Χ.). Κάτι ανάλογο δεν μπορεί να αποκλειστεί και για τη μεταβατική περίοδο από την πτώση των μινωικών ανακτόρων έως τη δημιουργία των πρώτων ιστορικών πόλεων (12ος-8ος αι. π.Χ.), με βάση έμμεσες ενδείξεις.

Στην Ονιθέ, ο οικισμός των πρώιμων χρόνων (ενδεχομένως με χαρακτηριστικά «αμυντικού οικισμού») άρχισε να διαμορφώνεται σε πόλη (με την οικιστική και κοινωνιολογική έννοια του όρου) από το τέλος του 8ου αιώνα π.Χ. και εξής. Η ακμή αυτής της πόλης φαίνεται πως συντελέστηκε στα αρχαϊκά χρόνια (7ος-6ος αιώνας π.Χ.), καθιστώντας την ένα από τα ισχυρότερα οικιστικά κέντρα της περιοχής. Σε αυτό συνηγορούν οι μεγάλες και «εύπορες» οικίες που έχουν έρθει στο φως, οι οχυρώσεις της, καθώς και τα λίγα αλλά εξαιρετικά έργα μεταλλοτεχνίας και πλαστικής που έχουν αποκαλυφθεί. Η παρουσία τους σκιαγραφεί την εικόνα μιας ισχυρής και καλά οργανωμένης πόλης, με ανθηρά και εξωστρεφή εργαστήρια,

03 Άποψη της οχυρωμένης ακρόπολης
από ΝΑ.

03

δεκτικά σε εξωτερικές επιδράσεις. Επιπλέον, τα μνημεία της (κινητά και ακίνητα), τα οποία χρονολογούνται στον 6ο αιώνα π.Χ., θεωρούνται ιδιαίτερα διαφωτιστικά για την κατανόηση μιας χρονικής περιόδου στην Κρήτη, την οποία η έρευνα θεωρεί ζοφερή.

Η ζωή της πόλης συνεχίζεται στα κλασικά (5ος-4ος αι. π.Χ.) και τα ελληνιστικά χρόνια (3ος-2ος αι. π.Χ.). Οι μαρτυρίες για αυτές τις περιόδους είναι περιορισμένες, χωρίς αυτό να αντανακλά την πραγματική εικόνα της πόλης, λόγω της ελλιπούς έρευνας. Η περίφημη «Οικία Α» φαίνεται ότι συνεχίζει να χρησιμοποιείται και στην Κλασική περίοδο, όπως και άλλες προγενέστερες κατασκευές. Η (ανα)κατασκευή, επίσης, της ακρόπολης στην Ελληνιστική περίοδο ενισχύει τη στρατιωτική ισχύ της πόλης και στοιχειοθετεί την παρουσία της στις εμφύλιες έριδες που χαρακτηρίζουν την περίοδο.

Η πόλη, αν και εξασθενημένη, είναι παρούσα και στη Ρωμαϊκή εποχή (1ος αι. π.Χ.- 4ος αι. μ.Χ.), από την οποία προέρχονται κυρίως νομίσματα και επιφανειακή κεραμική. Κατά τα τελευταία χρόνια της Ρωμαϊοκρατίας και την Πρώιμη Βυζαντινή περίοδο (5ος-6ος αι. μ.Χ.) τα μνημεία γίνονται περισσότερο «εκφραστικά». Η ύπαρξη μιας μεγάλης Βασιλικής με εξαιρετικά ψηφιδωτά, αν και δεν μπορεί να θεωρηθεί ένδειξη πληθυσμιακού μεγέθους, μαρτυρεί μια σχετικά ανθούσα πόλη. Συμπληρωματική αυτής της εικόνας είναι και η μαρτυρία των ταφικών μνημείων που χρονολογούνται στην ίδια εποχή. Η οικοδόμηση ενός μεσαιωνικού ναυδρίου πάνω στη Βασιλική επιβεβαιώνει ότι η κατοίκηση συνεχίστηκε μέχρι τον 8ο αιώνα. Μετά την περίοδο αυτή δεν διαθέτουμε αρκετά στοιχεία, καθώς φαίνεται πως η πόλη είχε ερημώσει ή εκπέσει σε έναν μικρό και άσημο οικισμό.

Η περιοχή επανακατοικείται στα ενετικά χρόνια, όπως μαρτυρούν τα κατάλοιπα του οικισμού, αλλά και η κατασκευή διαφόρων ναυδρίων. Ο οικισμός δεν είναι μεγάλος, ούτε φαίνεται να είχε χαρακτήρα μόνιμης εγκατάστασης. Πιθανότερο είναι να συνδεόταν με την καλλιέργεια των εύφορων γαιών της Ονιθές από μεμονωμένους γαιοκτήμονες. Από την άλλη μεριά, τα μικρά ναύδρια, επαρχιακής κατασκευής, είναι κτισμένα στην περιφέρεια του οροπεδίου της Ονιθές, διαμορφώνοντας ουσιαστικά μια ιερά ζώνη (sacral zone), με ποικίλες προεκτάσεις, πέραν της συμβολικής-μεταφυσικής. Χαρακτηριστική είναι η εγγύτητα όλων αυτών των εκκλησιδίων σε πηγές νερού, στοιχείο που υπαινίσσεται την ύπαρξη ενός δικτύου διαχείρισης της γης.

Η Ονιθέ συνέχισε να κατοικείται και στα οθωμανικά χρόνια, στη διάρκεια των οποίων ο αρχικός οικισμός διευρύνθηκε και ο παραγωγικός του χώρος γνώρισε μεγάλη ανάπτυξη. Στον αντίποδα αυτής της άνθησης βρίσκεται η σημερινή εικόνα του οροπεδίου, όπου κυριαρχεί η ερήμωση και η εγκατάλειψη.

Η ονομασία της αρχαίας πόλης

Η ταύτιση της αρχαίας πόλης αποτελεί ιδιαίτερα δύσκολο εγχείρημα, καθώς απουσιάζουν οι απτές μαρτυρίες: αρχαίες επιγραφές δεν έχουν εντοπιστεί, ενώ τα νομίσματα που βρέθηκαν (προϊόντα περισυλλογής από την επιφάνεια του εδάφους) χρονολογούνται από τα ρωμαϊκά χρόνια και εξής (και άρα δεν αναγράφουν το όνομα της αρχαίας πόλης). Έτσι,

Δεξιά
Δορυφορικός χάρτης στον οποίο σημειώνονται
τα μνημεία του αρχαιολογικού χώρου
της Ονιθές.

- 1** Ναός Αγ. Ελεούσας
- 2** Μικρή κρήνη
- 3** Εγκαταλειμμένος οικισμός
- 4** Αγρέπαυλη
- 5** Πλάκες
- 6** Κρήνη
- 7** Ιερό κρήνης
- 8** Ναῦδριο Αγ. Αντωνίου
- 9** Γυμνάσιο
- 10** Οικία Α
- 11** «Του Βασίλη ο σπήλιος»
- 12** Ο οχυρωματικός περίβολος
- 13** Η κυρίως ακρόπολη
- 14** Στριφτός κίονας
- 15** Τοπία οίνου
- 16** Αρχαίο νεκροταφείο
- 17** Ληνός
- 18** Παλαιοχριστιανική βασιλική
- 19** Χάνι
- 20** ΒΕΝΕΤΣΙΑΝΙΚΟΣ ναός Ζωοδόχου Πηγής
- 21** Θαλαμοειδείς τάφοι

η προσπάθεια διερεύνησης του ονόματός της στηρίχτηκε σε πληροφορίες που προέρχονται από φιλολογικές και επιγραφικές πηγές, οι οποίες, μάλιστα, δεν συνδέονται άμεσα με την ίδια την Ονιθέ.

Από μια τέτοια προσπάθεια προέκυψε η ταύτιση της πόλης της Ονιθές με την αρχαία Οσμίδα, η οποία αναφέρεται σε μία μόνο αρχαία πηγή, τον *Περίπλου*. Την ταύτιση αυτή υποστήριξε αρχικά ο Pendlebury και αργότερα ο ερευνητής Paul Faure. Από τη νεότερη έρευνα, ωστόσο, δεν προκύπτει ασφαλής ταύτιση της Οσμίδας με το χώρο της Ονιθές. Ορισμένοι μελετητές αναζητούν την αρχαία Οσμίδα σε διαφορετικές θέσεις, όπως την περιοχή των Ποταμών και του Σταυρωμένου. Άλλοι, πάλι, αμφισβητούν την ύπαρξη μιας αρχαίας πόλης με το όνομα Οσμίδα και υποστηρίζουν πως η (άπαξ) γραφή της οφείλεται σε γλωσσική παραφθορά.

Η δεύτερη αρχαία πόλη με την οποία έχει συσχετιστεί ο ερειπιώνας της Ονιθές είναι η Φαλάννα (το συσχετισμό αυτόν υποστήριξαν τόσο ο Kirsten όσο και ο Πλάτων). Η πόλη με το όνομα Φαλάννα μαρτυρείται τόσο φιλολογικά όσο και επιγραφικά, ενώ φαίνεται πως είχε κόψει και δικό της νόμισμα. Η φιλολογική αναφορά της πόλης γίνεται στον Στέφανο Βυζάντιο, ενώ επιγραφικά μαρτυρείται στον περίφημο «κατάλογο των θεαροδόκων», τη λίστα δηλαδή των πόλεων τις οποίες επισκέφθηκαν οι επίσημοι απεσταλμένοι του δελφικού ιερού (θεαροί ή θεωροί), προαναγγέλλοντας την εορτή και τους αγώνες του ιερού (SEG 26, 624). Στον κατάλογο που συνέταξαν οι θεαροί με τις πόλεις που επισκέφθηκαν, οι Φαλάννα μνημονεύονται μετά τη Ρίθυμνα και πριν από τη Σύβριτο.

Η παραπάνω, ωστόσο, αναγραφή δεν αποδεικνύει την ταύτιση της Ονιθές με τη Φαλάννα, αφού ανάμεσα στη Ρίθυμνα και τη Σύβριτο υπήρχαν και άλλες πόλεις (όπως λ.χ. η αρχαία πόλη στο Βένι). Ταυτόχρονα, δεν πρέπει να αγνοήσουμε την πιθανότητα οι θεαροί να μην είχαν επισκεφθεί την αρχαία πόλη της Ονιθές, εφόσον αυτή δεν θα είχε ορίσει θεαροδόκους. Στην περίπτωση αυτή δεν υπήρχε λόγος η Ονιθέ να συμπεριληφθεί στον προαναφερόμενο κατάλογο.

Με τις φιλολογικές και επιγραφικές πηγές να αδυνατούν να ταυτίσουν τον σημερινό ερειπιώνα της Ονιθές με μια μαρτυρημένη αρχαία πόλη, το ενδιαφέρον στρέφεται και σε άλλες πηγές, όπως είναι τα γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά της περιοχής.

Με βάση αυτά τα χαρακτηριστικά, διαπιστώνεται πως η περιοχή της Ονιθές αποτελεί το νοτιοανατολικό, ημιορεινό τμήμα της επικράτειας της αρχαίας πόλης της Ρίθυμνας, της οποίας τα πολιτικά γεωγραφικά όρια συνέπιπταν με τα φυσικά (ακόμη και σήμερα η θέση αποτελεί τμήμα της επικράτειας του Δήμου Ρεθύμνου). Με δεδομένο ότι η αρχαία Ρίθυμνα ισχυροποιείται στη θέση του σημερινού Ρεθύμνου μόλις στα ελληνιστικά χρόνια, δεν αποκλείεται η Ονιθέ να είχε αποτελέσει το πρώιμο οικιστικό της κέντρο.

Ένα τέτοιο οικιστικό μοντέλο δεν είναι άγνωστο, καθώς και άλλες αρχαίες πόλεις είχαν το ισχυρό οικιστικό τους κέντρο σε υψηλές, ορεινές θέσεις (Ελεύθερνα, Λάππα κ.λπ.) και ένα δευτερεύον σε κάποια πεδινή θέση ή σε λιμάνι. Στο τέλος της Μινωικής εποχής, όταν την παλαιότερη ειρήνη διαδέχεται η ανασφάλεια, οι πληθυσμοί στράφηκαν σε πιο απομονωμένες

και ορεινές θέσεις, συγκροτώντας τους λεγόμενους «αμυντικούς οικισμούς».

Ανεξάρτητα από την ονομασία που έφερε η πόλη της Ονιθές κατά την Πρώιμη Ιστορική περίοδο, είναι αναμφίβολο ότι αποτελούσε το ισχυρότερο κέντρο της επικράτειας. Η αρχαία πόλη ήλεγχε από το σημείο αυτό τα νευραλγικά περάσματα που ταυτίζονταν με τα φυσικά της όρια νότια και ανατολικά, ενώ ταυτόχρονα προφυλασσόταν από τους κινδύνους της θάλασσας. Ο σχετικά περιορισμένος παραγωγικός χώρος δεν την εμπόδιζε να γίνει ισχυρή, εκμεταλλευόμενη την επίκαιρη θέση της και ενδεχομένως την πρώιμη (στα μινωικά χρόνια) κατοίκησή της.

Το οροπέδιο της Ονιθές

Το οροπέδιο της Ονιθές, κοιτίδα ζωής και δημιουργίας για αρκετές χιλιετίες, αποτελεί μια ιδιαίτερη εδαφική ενότητα. Η διαμόρφωσή της συνίσταται σε μια εδαφική προέκταση των νότιων υπωρειών του Βρύσινα και βρίσκεται σε υψόμετρο που ξεπερνά τα 600 μέτρα. Το σχήμα του εδαφικού αναγλύφου είναι (περίπου) τριγωνικό, με την κορυφή του τριγώνου να βρίσκεται νότια, όπου χωροθετείται και η τειχισμένη ακρόπολη. Το εκτεταμένο αυτό πλάτωμα, με ανωφερές ανάγλυφο, απολήγει σε εξαιρετικά απότομες πλαγιές προς νότο, ανατολικά και δυτικά, διαμορφώνοντας μια φυσικά οχυρή θέση. Το νευραλγικό αυτό σημείο εξασφάλιζε τον έλεγχο τόσο της κοιλάδας που συνδέει την περιοχή των Ποταμών με την ευρύτερη περιοχή, νότια του Βρύσινα, όσο και της κύριας οδού επικοινωνίας του βόρειου με το νότιο τμήμα του Νομού Ρεθύμνου.

Η πρόσβαση στο χώρο της Ονιθές γίνεται μόνο από βόρεια, όπου οι κλίσεις του εδάφους το επιτρέπουν. Βόρεια της βρίσκεται και ο οικισμός Γουλεδιανά, στην κτηματική περιφέρεια του οποίου υπάγεται.

Τα Γουλεδιανά αποτελούν οικισμό του Δήμου Ρεθύμνου και απέχουν από την πόλη του Ρεθύμνου, πρωτεύουσας του Δήμου και του Νομού, δεκαεπτά χιλιόμετρα. Η διαδρομή από το Ρέθυμνο έως το χωριό Γουλεδιανά είναι σύντομη (30') και ομαλή, μέσα από το οδικό περιφερειακό δίκτυο (βλ. χάρτη, σ. 110). Από το χωριό Γουλεδιανά, ένας ανηφορικός αγροτικός δρόμος μήκους ενός χιλιομέτρου (με σκυροδετημένο κατάστρωμα στο μεγαλύτερο μήκος του) και με κατεύθυνση Ν-ΝΑ οδηγεί στο οροπέδιο της Ονιθές.

ΜΝΗΜΕΙΑ-ΧΩΡΟΙ

1 Η Αγία Ελέσσα (Ελεούσα)

Το πρώτο κτίσμα που συναντά κανείς ανερχόμενος το δρόμο από το χωριό Γουλεδιανά προς την Ονιθέ είναι το εξωκλήσι της Παναγίας Ελεούσας. Χτισμένο στη δυτική πλευρά του δρόμου, στον αυχένα του οροπεδίου, το εκκλησάκι καθαγιάζει και οριοθετεί με την παρουσία του την επικράτεια της Ονιθές. Δασώδης και απροσπέλαστη είναι η κατωφερής πλαγιά που ακολουθεί και καλύπτει το βραχώδες μέτωπο του οροπεδίου της.

Ο ναός είναι ένα μικρό, μονόχρωμο, καμαροσκέπαστο

04 Το εξωκλήσι της Αγίας Ελεούσας.

05 Μικρή κρήνη.

06 Τμήμα του οικισμού με οικίες που
πλαισιώνουν καλντερίμι.

κτίσμα με δίρριχτη στέγη και ευρύ αύλειο χώρο, ο οποίος πλημμυρίζει από κόσμο τον Δεκαπενταύγουστο, όταν η εκκλησία γιορτάζει (Κοίμηση της Θεοτόκου).

Η είσοδος του ναού βρίσκεται στη δυτική πλευρά και σχηματίζει ημικυκλικό υπέρθυρο που φέρει διακοσμητικό βεργίο (=κάθετα κυμάτια ημικυκλικής διατομής) και δύο εγχάρακτες ταινίες. Πάνω από το υπέρθυρο υπάρχει φωτιστικό άνοιγμα ημικυκλικού σχήματος. Ο ναός φέρει εσωτερικά δύο ενισχυτικά σφενδόνια με κιλλίβαντες απλού τύπου στη βάση τους, ενώ οι μακρές πλευρές του τοίχου διατρέχονται από ένα οριζόντιο διακοσμητικό στοιχείο, που προεξέχει για να τονίσει το σημείο μετάβασης προς την καμαρωτή οροφή. Η κόγχη του ιερού είναι λαξευμένη στον φυσικό βράχο. Μια πρώιμη χρονολόγηση που έχει διατυπωθεί τοποθετεί τη δημιουργία του ναού στον 15ο αιώνα.

2 Η μικρή κρήνη

Ακριβώς απέναντι από το ναό, στην ανατολική πλευρά του δρόμου, υπάρχει μια κτιστή κρήνη. Η χαραγμένη στο μέτωπό της χρονολογία μάς πληροφορεί πως κατασκευάστηκε το 1945. Πρόκειται για ένα απλό, τετράγωνο κτίσμα από λιθόπλινθους, κυριολεκτικά φωλιασμένο στη βραχώδη αγκαλιά της πλαγιάς. Στο εσωτερικό της κρήνης υπάρχει δεξαμενή υδρομάστευσης και στον πόδα του μετώπου μια λίθινη λεκάνη συλλογής νερού. Ακριβώς πάνω από την κρήνη διέρχεται καλντερίμι, σήμερα ερειπωμένο, που οδηγούσε στον παρακείμενο οικισμό.

3 Ο εγκαταλειμμένος οικισμός (μετόχι)

Αφού ανηφορίσει κανείς λίγα μέτρα, στο «φρύδι» του οροπεδίου, θα συναντήσει τα πρώτα σπίτια του νεότερου οικισμού της Ονιθής. Ο μικροοικισμός, συγκροτημένος από διάσπαρτα, πετρόκτιστα σπίτια στο βορειοδυτικό τμήμα του οροπεδίου, χρησιμοποιούνταν εποχιακά έως και τα μέσα του 20ού αιώνα. Σήμερα, όλα τα κτίσματα βρίσκονται σε ερειπιώδη ή ημιερειπιώδη κατάσταση, αν και ορισμένα έχουν επιδιορθωθεί και χρησιμοποιούνται ως αποθήκες.

Τα λιθόκτιστα σπίτια είναι λαϊκής αρχιτεκτονικής και χαρακτηρίζονται από αρχιτεκτονικά στοιχεία της Ενετικής και Οθωμανικής περιόδου. Τα περισσότερα από αυτά διαθέτουν προσκτίσματα και αλώνια λαξευμένα στον φυσικό βράχο.

Η ακριβής χρονολόγηση του οικισμού είναι δύσκολη, λόγω της απουσίας ασφαλώς χρονολογημένων στοιχείων, αλλά και της συντηρητικής εξέλιξης των κτιρίων, τα οποία χρησιμοποιούνταν επί μακρόν, χωρίς ουσιαστικές μετατροπές. Πιθανολογείται, ωστόσο, ότι ο οικισμός δημιουργήθηκε κατά τον Ύστερο Μεσαίωνα (16ος-17ος αι.), περίοδο κατά την οποία η ευρύτερη περιοχή γνωρίζει οικιστική ανάπτυξη.

Αξιοπερίεργη, βέβαια, είναι η απουσία αναφοράς του οικισμού στους καταλόγους του 16ου και 17ου αιώνα. Ωστόσο, ορισμένοι μελετητές έχουν προτείνει την

ταύτιση του οικισμού με το τοπωνύμιο Χριστοχώρι που αναφέρει ο Barozzi και το οποίο μνημονεύεται και στις νοταριακές πηγές των μέσων του 17ου αιώνα (όπως του Νοτάριου Μαρίνου Αρκολέο).

4 Η αγρέπαυλη

Λίγο πριν φτάσουμε στις «Πλάκες» και την ομώνυμη πηγή, ακριβώς πάνω στον κεντρικό δρόμο, συναντάμε ένα ορθογώνιο οικοδόμημα με είσοδο στον πρώτο όροφο και σχετικά πολυτελή χαρακτηριστικά δόμησης. Στον όροφό του, διακρίνεται ορθογώνιο θύρωμα που οδηγούσε σε εξώστη. Στο εσωτερικό του σώζονται λίθινοι κιλλίβαντες. Πιθανότατα πρόκειται για μια αγροτική έπαυλη των ενετικών χρόνων που συνέχισε να κατοικείται και στη διάρκεια της Οθωμανικής περιόδου.

07 Η αγρέπαυλη.

08 Η σύγχρονη διαμόρφωση της κρήνης (από βόρεια).

09 Η αρχαία κρήνη, με νεωτερικές διαμορφώσεις.

10

11

- 10 Αγωγοί και συλλεκτήριες λεκάνες
λαξευμένες στο βράχο.
- 11 Ο πιθανολογούμενος χώρος του Ιερού
της Κρήνης

5 «Πλάκες»

Οι «Πλάκες» αποτελούν ένα από τα πλέον χαρακτηριστικά σημεία του οροπεδίου της Ονιθές. Πρόκειται για ένα ευρύχωρο, βραχώδες πλάτωμα, με ανοιχτό ορίζοντα και μια αναβλύζουσα πηγή, που συνιστά ένα τοπίο ανάσας και δροσιάς. Θα έλεγε κανείς πως οι «Πλάκες» αποτελούν το χώρο υποδοχής της Ονιθές. Όντας στην είσοδο του οροπεδίου, όχι μόνο υποδέχονται, μα και προετοιμάζουν τον επισκέπτη πριν εισχωρήσει στα ενδότερα.

6 Η κρήνη (θέση «Πλάκες»)

Μια μικρή συστάδα από πλατάνια και μια ερειπωμένη κατοικία της Ύστερης Οθωμανικής περιόδου οριοθετούν προς δυσμάς το βραχώδες πλάτωμα και πλαισιώνουν μια κρήνη που χρησιμοποιείται μέχρι σήμερα. Το 1954 στο σημείο αυτό πραγματοποιήθηκε έρευνα από τον καθηγητή Ν. Πλάτωνα και ολοκληρώθηκαν οι σύγχρονες διαμορφώσεις.

Η σημερινή κρήνη έχει τη μορφή ασκεπούς, ορθογώνιας σκάφης, με ανοιχτή τη βόρεια πλευρά. Η ανατολική παρειά του ορύγματος σχηματίζεται από τον λαξευμένο βράχο, ενώ οι άλλες δύο πλευρές είναι χτιστές. Στη νότια παρειά, ένας αγωγός λαξευμένος στο βράχο τροφοδοτεί μια μικρή δεξαμενή.

Η αρχαία κρήνη βρίσκεται στη δυτική πλευρά του ορύγματος, στη λατομημένη παρειά του οποίου υπάρχουν τρία μικρά στόμια. Στο στόμιο των τριών οπών, ο Ν. Πλάτων φαντάστηκε ότι προσαρμόζονταν μεταλλικοί κρουνοί εκροής σε σχήμα λεοντοκεφαλής – μια καλλιρροος κρήνη δηλαδή, απ' όπου θα ξεπηδούσε το «χαλκόπυλον ύδωρ». Η πιθανολογούμενη πλαστική διακόσμηση των κρουνών με λεοντοκεφαλές δεν είναι ασυνήθιστη, καθώς από τον 6ο αι. π.Χ. και εξής το λιοντάρι, ως «κρηνοφύλακας», επιλεγόταν, σχεδόν κατ' αποκλειστικότητα, να κοσμεί τους κρουνοίς κτιστών κρηνών. Σήμερα, οι κρουνοί της αρχαίας κρήνης έχουν στερήσει, αφού η πηγή υδροδοτεί πλέον τον νεότερο κρουνό, στο σύγχρονο μέτωπο της νότιας πλευράς.

Η πρόσοψη της κρήνης ενδέχεται να συμπληρωνόταν με λεκάνες συγκέντρωσης του νερού (όπως δηλαδή διαμορφώθηκε στη νεωτερική εκδοχή κατά μήκος του νότιου μετώπου της) και πιθανόν να έφερε κάποιο στέγαστρο, όπως αυτά που διακρίνονται σε πλήθος αρχαίων αγγειογραφιών.

Η αρχαία κρήνη της Ονιθές θεωρείται σπάνια (μοναδική για την Αρχαϊκή εποχή), καθώς τέτοια οικοδομήματα δεν ήταν αγαπητά στις αρχαίες κρητικές πόλεις. Δεν γνωρίζουμε τέτοια κτίσματα από τη Μινωική εποχή, ενώ και στα ιστορικά χρόνια είναι σπάνια.

Πρόσφατες εργασίες σωστικού χαρακτήρα από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Ρεθύμνου στην εξωτερική πλευρά του νότιου μετώπου της κρήνης, έφεραν στο φως λαξευμένους στο βράχο αγωγούς και τοιχώματα λεκανών, επίσης λαξευμένων στο βράχο. Τα λαξεύματα

φαίνεται να έγιναν σε διάφορες εποχές (Αρχαιότητα, Βυζάντιο, Ενετοκρατία) και αποδεικνύουν τη διαχρονική χρήση της κρήνης.

7 Το ιερό της κρήνης

Η σημερινή μορφή της κρήνης ολοκληρώθηκε το 1938, με τη διαμόρφωση στα νότια ενός κτιστού μετώπου που έφερε κρουνό και λεκάνες ποτίσματος. Την ίδια χρονιά, στη γωνία που σχηματίστηκε από την αρχαία κρήνη και το δυτικότερό της άκρο, αποκαλύφθηκε πώρινο άγαλμα καθήμενης γυναικείας μορφής. Το άγαλμα, προφανώς θεότητας, βρέθηκε στραμμένο προς την κρήνη, ενισχύοντας την υπόθεση ότι στο σημείο αυτό υπήρχε κάποιο ιερό.

Στην αρχαιότητα ήταν διαδεδομένη η πίστη πως η πανταχού παρούσα θεϊκή οντότητα μπορεί να εμφανιζόταν και μέσα από πηγές ή δένδρα. Γι' αυτό και συνήθιζαν να ιδρύουν ιερά κοντά σε πηγές, τις οποίες συχνά θεωρούσαν ιερές (ιδιαίτερα σε περιοχές που υπέφεραν από λειψυδρία). Στο κρηναίο ιερό της Ονιθές, το οποίο ενδεχομένως να είχε τη μορφή ανοιχτού τεμένους, είναι πιθανόν να λατρευόταν είτε η Ήρα είτε η Άρτεμη (ως Βριτόμαρτις – το συχνό στην Κρήτη επίθετο της θεάς) είτε κάποιες τοπικές Νύμφες.

Η θέα της Ονιθές (Α)

Πρόκειται για μια καθιστή γυναικεία μορφή (ύψους 48,5 εκ.), από την οποία έχει χαθεί το άνω μέρος του κορμού. Το κάθισμα και ο κορμός είναι συμφυή σε ένα συμπαγές τμήμα. Αυτό που κυριαρχεί στο γλυπτό έργο είναι ο όγκος του, ο οποίος χαρακτηρίζεται από καμπύλες, ασυνήθιστες για την εποχή του. Η μορφή κάθεται σε έναν χαμηλό κυβικό θρόνο, χωρίς ερεισίνωτο και ερεισίχειρα. Ο απλός αυτός θρόνος θεωρείται

το τυπικό κάθισμα των κρητικών θεαινών (και γυναικών). Εδώ εμφανίζονται ιδιαίτερες λεπτομέρειες, όπως οι τοξόσχημες λαξεύσεις στις στενές του πλευρές.

Η γυναικεία μορφή ανήκει στον αγαλματικό τύπο –γνωστό και από άλλες περιοχές της Κρήτης– της «καθιστής ένθρονης θεάς». Φέρει στενό, εφαρμοστό ποδήρες ένδυμα (πέπλος ή χιτών), που κατέρχεται από τους ώμους και φτάνει ως τα πόδια, τα οποία και καλύπτει. Το ένδυμα συγκρατείται στη μέση από τη χαρακτηριστική φαρδιά κρητική ζώνη. Αντίθετα με άλλα έργα της ίδιας σειράς, δεν φέρει επίβλημα (είδος εσάρπας), το οποίο συνήθως κάλυπτε τους ώμους και την πλάτη στις κρητικές Κόρες. Η ελλείπουσα κεφαλή πιθανότατα θα κοσμούταν από την οροφωτή φενάκη, την τυπική κόμμωση για τα γλυπτά της περιόδου, σε σχήμα άκαμπτης περούκας. Τα χέρια της θεάς φέρονται επί των γονάτων, ενώ οι βραχίονες, αντίστοιχα, ακουμπούν στους μηρούς. Το μικρό ύψος των κνημών

12

12 Το άγαλμα της καθιστής θεάς.
Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου.

13 Ο ναός του Αγίου Αντωνίου.

14 Η κάτοψη της Οικίας Α (κατά Ν. Πλάτωνα).

σε σχέση με το αντίστοιχο μήκος των μηρών συνηγορεί υπέρ μιας όψιμης χρονολόγησης του αγάλματος.

Τα τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά του έργου, το υλικό κατασκευής (πωρόλιθος) και οι τεχνικές του ιδιαιτερότητες υποδηλώνουν πως το γλυπτό πρέπει να δημιουργήθηκε σε ένα τοπικό εργαστήριο των υστεροδαιδαλικών χρόνων (ύστερος 7ος αι. π.Χ.), ενσωματώνοντας επιδράσεις τόσο από την Ανατολή (κυρίως Αίγυπτο) όσο και από άλλα ελληνικά κέντρα.

8 Το ναύδριο του Αγίου Αντωνίου (θέση «Σκούρο»)

Από τις «Πλάκες» ακολουθούμε το σύγχρονο μονοπάτι, με κατεύθυνση δυτικά, και μετά από περίπου 200 μ. φτάνουμε στο ιερό του Αγίου Αντωνίου. Το ναύδριο ξεπροβάλλει μέσα από μια σπηλαιώδη κοιλότητα, στην ανατολική κλιτύ της μακρόστενης ρεματιάς που ξεκινά από το σημείο αυτό για να καταλήξει βόρεια, στον οικισμό Γουλεδιανά.

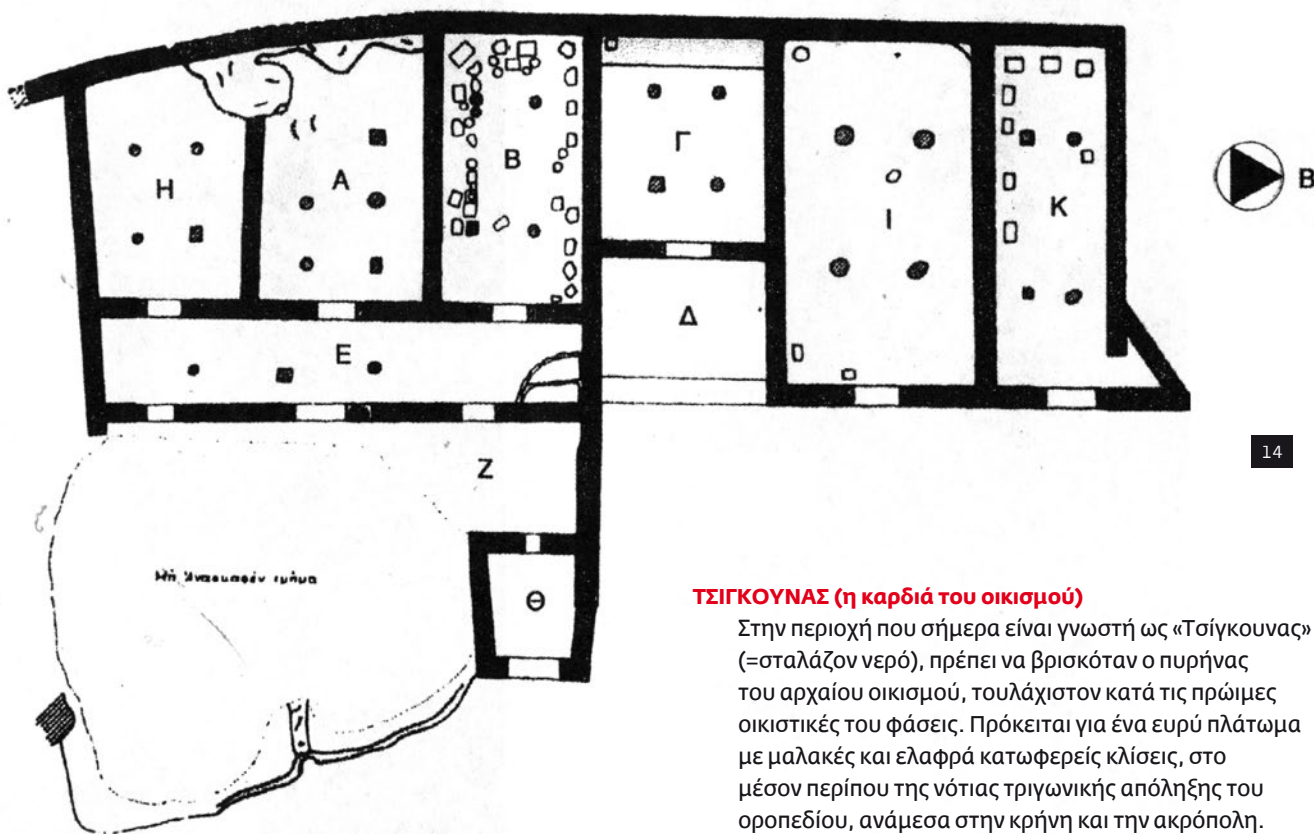
Το ιερό είναι μερικώς λαξευμένο στο βράχο, στη βάση του οποίου έτρεχε νερό (αγίασμα). Άγνωστο παραμένει αν στον ίδιο χώρο είχε ασκηθεί λατρεία αρχαιότερη της χριστιανικής. Δεν ήταν, ωστόσο, άγνωστη στους αρχαίους χρόνους η λατρεία σε σπήλαια και βραχοσκεπές και αντίστοιχα στους χριστιανικούς χρόνους η συνήθεια να ιδρύουν εκκλησίες πάνω σε αρχαιότερα σημεία λατρείας.

Ο ναός είναι δύσκολο να χρονολογηθεί με ακρίβεια. Ανάλογα σπηλαιώδη ιερά υποδεικνύουν μια πρώιμη χρονολόγηση (ύστερος Μεσαίωνας), αλλά δεν μπορεί να αποκλειστεί και μια υστερότερη, στον 19ο αιώνα.

9 Το «Γυμνάσιο»

Νότια από την αρχαία κρήνη, σε μικρή απόσταση και σε οπτική επαφή με τις «Πλάκες», διακρίνεται βράχος κομμένος κατακόρυφα σε μεγάλο βάθος και έκταση. Η διαμόρφωση του βράχου, σε συνδυασμό με υπολείμματα τοιχοποιίας, στη μία του πλευρά, στοιχειοθετούν την παρουσία κάποιου οικοδομήματος. Το κτίσμα, λαμβανομένων υπόψη της στιβαρής κατασκευής και της προνομιακής του θέσης (ανάμεσα στις σημαντικές οικίες και την κρήνη), πρέπει να είχε εξέχοντα χαρακτήρα (ναός ή δημόσιο κτίριο). Η σύγχρονη ονομασία του χώρου, «Γυμνάσιο» –χωρίς κατ' ανάγκη να αναγνωρίζεται στα αρχιτεκτονικά λείψανα χρήση αντίστοιχη των ομώνυμων αρχαίων συγκροτημάτων– οφείλεται προφανώς στην ιδιαίτερη εντύπωση που προκαλεί ακόμη και σήμερα.

Η κατακόρυφη λάξευση, που συναντάται στη θέση αυτή, αλλά και η οριζόντια λάξευση και λατόμευση που βρίσκουμε σε όλη την Ονιθέ επιβεβαιώνουν τον κανόνα που απαντά όχι μόνο στην Κρήτη, αλλά και σε όλη την Ελλάδα σε περιοχές με βραχώδες υπόστρωμα: λαξεύεται οριζόντια η επιφάνεια έδρασης για να εξασφαλιστεί η σταθερότητα των θεμελίων, αλλά και να χρησιμοποιηθεί το προϊόν της λατόμευσης ως οικοδομικό υλικό.

14

ΤΣΙΓΚΟΥΝΑΣ (η καρδιά του οικισμού)

Στην περιοχή που σήμερα είναι γνωστή ως «Τσίγκουνας» (=σταλάζον νερό), πρέπει να βρισκόταν ο πυρήνας του αρχαίου οικισμού, τουλάχιστον κατά τις πρώιμες οικιστικές του φάσεις. Πρόκειται για ένα ευρύ πλάτωμα με μαλακές και ελαφρά κατωφερείς κλίσεις, στο μέσον περίπου της νότιας τριγωνικής απόληξης του οροπεδίου, ανάμεσα στην κρήνη και την ακρόπολη. Η θέση αυτή, ευπρόσιτη, προστατευμένη από τους ισχυρούς ανέμους και με εξαιρετική θέα, δείχνει πως θα περιλάμβανε εντός των ορίων της ορισμένα από τα σπουδαιότερα οικοδομήματα του οικισμού. Λείψανα τοίχων, λαξεύματα βράχων και άφθονη κεραμική, που βρίσκονται διάσπαρτα σε όλη την περιοχή, αντανακλούν την αρχική έκταση και ισχύ του οικισμού.

Στο μέσον περίπου του πλάτωματος εντοπίστηκαν από τον Πλάτωνα δύο οικιστικά συγκροτήματα, τα οποία συμβατικά ονομάστηκαν «Οικία Α» και «Οικία Β». Για την επιστημονική έρευνα θεωρούνται από τις μεγαλύτερες σε έκταση οικίες των αρχαίων χρόνων στην Κρήτη.

Σήμερα, η διαδρομή προς το χώρο δεν είναι εύκολη, καθώς το παλαιό μονοπάτι έχει καταστραφεί και καλυφθεί από βλάστηση. Η πρόσβαση επιτυγχάνεται μέσω ενός πρόχειρου μονοπατιού, το οποίο εκκινεί από τον χωμάτινο δρόμο που οδηγεί από τις Πλάκες προς ανατολικά, λίγο μετά από ένα σύγχρονο ποιμνιοστάσιο.

10 Οικία Α: Κατοικία ή ανδρείον;

Η «Οικία Α» αποτελείται από οκτώ δωμάτια συνολικής έκτασης 21x36 μ. και εμβαδού 400 τ.μ. Η πρόσοψή της είναι στραμμένη στα ανατολικά, ενώ η πίσω όψη της θεμελιώνεται στον φυσικό βράχο. Ένας εγκάρσιος τοίχος που χωρίζει το συγκρότημα σε δύο τμήματα (το νότιο και το βόρειο) θα μπορούσε να ορίζει δύο οικιστικές μονάδες. Στο εσωτερικό των δωματίων

15

16

- 15 Η Οικία Α από νοτιοδυτικά. Σημερινή κατάσταση.
- 16 Μαρμάρινη λεκάνη από την Οικία Α (Δωμάτιο Α). Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου.

βρέθηκαν αρκετές λίθινες βάσεις (ξύλινων) κιόνων και πεσσών που συγκρατούσαν την οροφή.

Η είσοδος στο οικιστικό συγκρότημα γίνεται από τα ανατολικά, μέσα από ένα μικρό τραπεζίσχημο προστώο (Θ). Αμέσως μετά διαμορφώνεται ένας ευρύς περίβολος (Ζ), πριν από τον επιμήκη διάδρομο (Ε), στον οποίο εισερχόμαστε από τρεις εισόδους. Στη δυτική πλευρά του διαδρόμου, τρεις νέες εισοδοί οδηγούν αντίστοιχα σε τρία εν σειρά παραλληλόγραμμα δωμάτια (Η, Α, Β).

Στο βόρειο τμήμα της οικίας, η επάλληλη διάταξη των δωματίων επαναλαμβάνεται, με μέτωπο και είσοδο στην ανατολική πλευρά. Το νοτιότερο δωμάτιο (Γ) είναι μικρότερο και ορθογωνίου σχήματος. Η διάταξη του παρουσιάζει ενδιαφέρον, καθώς με τους τέσσερις κίονες στο εσωτερικό του και την ύπαρξη προθαλάμου (Δ), θυμίζει τον τύπο του μυκηναϊκού μεγάρου. Το μεσαίο δωμάτιο (Ι) είναι το μεγαλύτερο του βόρειου τμήματος, ενώ το βορειότερο (Κ) είναι επιμήκες με τριγωνική προέκταση στη ΒΑ γωνία.

Όλα τα δωμάτια, του διαδρόμου (Ε) περιλαμβανομένου, περιείχαν αγγεία διαφόρων μεγεθών και πίθους. Τα αγγεία ήταν προσεκτικά τοποθετημένα κατά μήκος των τοίχων και ακουμπούσαν πάνω σε πλάκες και κυβόλιθους. Η μεγαλύτερη συσσώρευση αγγείων και πίθων εντοπίστηκε στο Δωμάτιο Β, στο οποίο επιπλέον βρέθηκαν δύο τμήματα χάλκινων αγγείων (προχοή και λαβή, εικ. 17-19). Ορισμένοι, μάλιστα, πίθοι έφεραν εξαιρετική διακόσμηση. Από το Δωμάτιο Α, αντίστοιχα, ήρθε στο φως μια εντυπωσιακή μαρμαρίνη λεκάνη, με προχοή σε σχήμα λεοντοκεφαλής (βλ. εικ. 16).

Τόσο το μεγάλο μέγεθος του οικοδομικού συγκροτήματος, όσο και το περιεχόμενό του είναι ασυνήθιστα για μια συμβατική κατοικία-ενδιαίτημα. Η ποσότητα αγγείων και πίθων υπερβαίνει τις ανάγκες ενός οίκου, ενώ αποπνέει μια αίσθηση ευμάρειας, η οποία δεν αντιστοιχεί στο ζοφερό οικονομικό περιβάλλον που πιστεύεται πως χαρακτήριζε τον έκτο προχριστιανικό αιώνα στην Κρήτη. Ασυνήθιστα πολυτελή για μια απλή κατοικία είναι και τα τμήματα των χάλκινων αγγείων που βρέθηκαν, αλλά και η μαρμαρίνη λεκάνη (σκεύη που θα μπορούσαν να είχαν και τελετουργική χρήση). Ενδιαφέρον, επίσης, παρουσιάζει η απουσία αντικειμένων καθημερινής χρήσης.

Λαμβάνοντας υπόψη όλα αυτά, η Οικία Α μοιάζει περισσότερο πιθανό να είχε δημόσιο χαρακτήρα, μολοντί η αρχιτεκτονική της διαμόρφωση δεν ταυτίζεται με κάποιον από τους γνωστούς τύπους δημοσίων κτιρίων, όπως λ.χ. τα ανδρεία ή τα πρυτανεία.

Η αλήθεια είναι πως κτίρια όπως τα ανδρεία μπορεί να έχουν τεκμηριωθεί φιλολογικά, ωστόσο αρχαιολογικά αναγνωρίζονται με δυσκολία. Από τον Δωσιάδα (Κρητικό ποιητή του 4ου αι. π.Χ.) γνωρίζουμε την πλέον κατατοπιστική περιγραφή τους ως συγκροτημάτων

17

17 Τοξόσχημη λαβή χάλκινου αγγείου από την Οικία Α. Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου.

στα οποία περιλαμβάνονταν χώροι σίτισης και χώροι για ύπνο των φιλοξενουμένων. Η Οικία Α της Ονιθές θα μπορούσε να ταυτιστεί με ένα οικοδόμημα όπως αυτά που ήταν διασκορπισμένα σε ολόκληρη την Κρήτη.

Η χρονολόγηση της Οικίας Α στα αρχαϊκά χρόνια (τέλος 7ου-αρχές 6ου αι. π.Χ.) στηρίχθηκε κυρίως στη χρονολόγηση των πίων που βρέθηκαν στο εσωτερικό της, των οποίων όμως η χρήση συχνά ήταν μακροχρόνια, υπερβαίνοντας κατά πολύ το χρόνο κατασκευής τους. Η κεραμική, που θεωρείται ο ασφαλέστερος οδηγός για χρονολόγηση, δεν έχει συστηματικά μελετηθεί. Την ίδια στιγμή, υπάρχουν ισχυρές ενδείξεις ότι η οικία συνέχισε να χρησιμοποιείται και στα κλασικά χρόνια. Σε αυτό συνηγορούν η χρονολόγηση αντικειμένων, όπως η χάλκινη λαβή (εικ. 17) που τοποθετείται στον 5ο αιώνα, κάποιων αρχιτεκτονικών στοιχείων, όπως ο μεγάλος αριθμός σφηνοειδών λίθων που βρέθηκαν σε δωμάτιο της οικίας και παραπέμπει σε μεταγενέστερους χρόνους, αλλά και η αρχιτεκτονικά προηγμένη αντίληψη που χαρακτηρίζει το οικοδόμημα.

Τοξόσχημη λαβή χάλκινου αγγείου (Β)

Η χάλκινη λαβή (Αρ. Ευρ. Μ169, εικ. 17) βρέθηκε στο Δωμάτιο Β της Οικίας Α κατά τις ανασκαφές του 1953 και είναι ελλειπής στο ένα της άκρο. Το μήκος της είναι 15,5 εκ. και η διάμετρος κάθε ρόδακα 2,8 εκ. Η λαβή έχει σχήμα τοξοειδές και θα προσαρμοζόταν οριζόντια στο σώμα του αγγείου. Το τετράγωνης διατομής στέλεχός της κοσμεύεται με δύο εξέχοντες, δεκάφυλλους ρόδακες, τον ένα στο σωζόμενο άκρο του και τον άλλο στο μέσον. Δύο ορθογώνιες αποφύσεις κοντά στους ακραίους ρόδακες χρησίμευαν για την προσαρμογή της λαβής στο σκεύος.

Η κατασκευή της λαβής (και συνεκδοχικά του αγγείου) τοποθετείται στις αρχές του 5ου αι. π.Χ., όπως δείχνουν ανάλογες λαβές από την Ακρόπολη των Αθηνών.

Χάλκινη προχοή αγγείου (Γ)

Η χάλκινη προχοή (Αρ. Ευρ. Μ168, εικ. 18-19) βρέθηκε και αυτή στο Δωμάτιο Β της Οικίας Α. Το μήκος της είναι 8 εκ. και η διάμετρος της βάσης της 4,5 εκ.

Το σώμα της προχοής είναι κυλινδρικού σχήματος και απολήγει σε κρουνό, ο οποίος αποδίδει κεφαλή λέαινας με ανοιχτό ρύγχος. Οι οφθαλμοί του προσώπου δηλώνονται με κυκλική, κυρτή κόρη και προεξέχοντα βλέφαρα, ενώ η χαιτή αποδίδεται με λεπτές γραμμώσεις που περιστέφουν την κεφαλή. Το ανοιχτό ρύγχος είναι ευμέγεθες για να διευκολύνει τη ροή του υγρού περιεχομένου.

Το κυλινδρικό σώμα της προχοής απολήγει πίσω σε δισκοειδές έλασμα, το οποίο με μικρά πριτσίνια στερεωνόταν στο σώμα του αγγείου.

Το λιοντάρι φαίνεται να είχε κάποια συμβολική σύνδεση με το υγρό στοιχείο (γενικότερα) και με

18

19

το νερό (ειδικότερα), η οποία δικαιολογεί τη συχνή επιλογή του όχι μόνο ως προχοής αγγείων (βλ. και την προχή της μαρμάρινης λεκάνης στην εικ. 16), αλλά και ως κρουνού σε κρήνες (πρβλ. την κρήνη στις Πλάκες). Η χρονολόγηση του σκεύους τοποθετείται στα αρχαϊκά χρόνια (6ος αι. π.Χ.)

Οικία Β

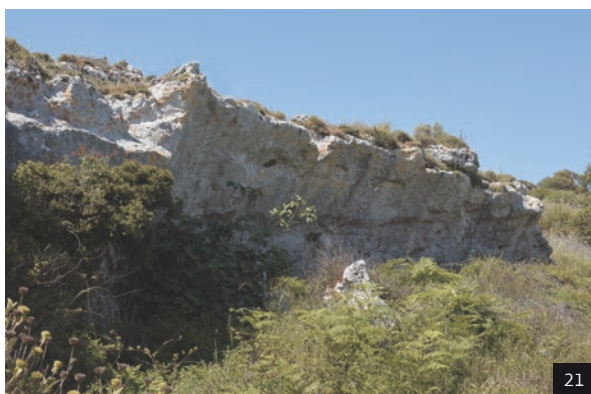
Μια ακόμη μεγαλύτερη οικία (που συμβατικά ονομάστηκε Οικία Β) αποκαλύφθηκε 50 μέτρα βορειοανατολικά της Οικίας Α και παράλληλα προς αυτή. Δεν ανασκάφηκε κανονικά, παρά αποκαλύφθηκε η περιμετρική γραμμή των δωματίων της. Από την έρευνα αποδείχτηκε ότι το μήκος του συγκροτήματος υπερέβαινε τα 50 μ. και ότι αποτελούνταν από δύο παράλληλες σειρές δωματίων. Η απουσία σχεδίου από την αρχική δημοσίευση δεν επιτρέπει να εκτιμήσουμε αν τα δωμάτια που περιέκλειε αντιστοιχούσαν σε περισσότερες από μία οικίες.

ΠΕΖΟΥΛΕΣ ΚΑΙ ΤΡΟΧΑΛΟΙ

Πεζούλες και τρόχαλοι, συνδυαστικό αποτέλεσμα του φυσικού αλλά και του ανθρωπογενούς περιβάλλοντος, συνθέτουν το τοπίο όχι μόνο στον «Τσίγκουνα» αλλά και

18 Στόμιο χάλκινης προχοής από την Οικία Α. Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου.

19 Η χάλκινη προχή.

20 Πεζούλες και τρόχαλοι στον Τσίγκουνα.

21 Σπηλαιώδης κοιλότητα βράχου («του Βασίλη ο σπήλιος»).

22 Λαξεύματα στην οροφή της βραχοσκεπής.

στο μεγαλύτερο μέρος του οροπεδίου της Ονιθής.

Οι πεζούλες είναι από τα πλέον ευδιάκριτα χαρακτηριστικά της κρητικής υπαίθρου. Στην Ονιθέ, ανάλογα με το ανάγλυφο του εδάφους και την κλίση του, η βαθμιδωτή τους διάταξη άλλοτε σχηματίζει ευθείες και άλλοτε καμπύλες πλευρές. Η προσπέλασή τους γίνεται κατά κανόνα με αυτοσχέδια σκαλοπάτια στον τοίχο αντιστήριξης ή μέσω ενός μικρού, εγκάρσιου μονοπατιού που τις τέμνει.

Αρκετές είναι οι πεζούλες που έχουν τοιχία αντιστήριξης από ξερολιθιά. Τα τοιχία κατασκευάζονται με κανονική τοιχοδομία, αλλά έχουν εξωτερική όψη μόνο. Οι τοίχοι χρησιμοποιούνται ως φράχτες για να κρατούν τα ζώα μακριά, έχοντας στο άνω μέρος τους αγκαθωτούς θάμνους (όπως και στα χρόνια του Ομήρου).

Οι πεζούλες αυτές πρέπει να έγιναν τον 19ο αιώνα και τις αρχές του 20ού (βέβαια δεν τεκμηριώνονται στις γραπτές πηγές). Στα νεότερα χρόνια, όταν πια η αρχαία πόλη είχε καλυφθεί από επιχώσεις, οι εκτάσεις έγιναν καλλιεργήσιμες. Λόγω του βραχώδους υποστρώματος και της κατωφέρειας του εδάφους, οι πεζούλες συγκρατούσαν το λιγοστό χώμα που έφευγε από την ορμή των όμβριων υδάτων, διασφαλίζοντας την επάρκεια καλλιέργειας.

Στις πεζούλες του Τσίγκουνα καλλιεργούνταν ετήσια κτηνοτροφικά φυτά, δημητριακά και όσπρια, ενώ στην περιφέρεια των χωραφιών φύονταν ηνίοι, αγριαχλαδιές, αμυγδαλιές και αγριομηλιές. Σήμερα, στην πλειονότητά τους είναι ερημωμένες.

Το δεύτερο χαρακτηριστικό στοιχείο της περιοχής αποτελούν οι τρόχαλοι (=σωροί από πέτρες). Συνηθέστεροι στις εύσαρκες, χωμάτινες πεζούλες, βγαλμένοι στην επιφάνεια από την πολυετή καλλιέργεια και συγκεντρωμένοι σε μικρούς ή μεγάλους σωρούς, οι τρόχαλοι αποτελούν την ξοδεμένη δύναμη της αρχαίας πολιτείας και μαρτυρούν την αλλοτινή της ισχύ.

11 «Του Βασίλη ο σπήλιος»

Στο νοτιότερο τμήμα μιας ευρείας πεζούλας, σε σημείο που απέχει λίγες εκατοντάδες μέτρα, νοτιοανατολικά από τις Οικίες Α και Β του «Τσίγκουνα», έχουν εντοπιστεί ισχυρά οικοδομικά λείψανα κτιρίου. Το κτίριο, σε ψηλότερο επίπεδο, κάλυπτε σπηλαιώδης κοιλότητα βράχου («του Βασίλη ο σπήλιος», εικ. 21). Στις παρειές της βραχοσκεπής διακρίνονται οπές έδρασης δοκαριών (δοκοθήκες) σε διαφορετικά επίπεδα. Σε χαμηλότερο σημείο της βραχώδους παρειάς, διαμορφώνεται ανάγλυφα οξυκόρυφο τριγωνικό έξαρμα. Αμέσως νότια του κτιρίου, πάνω από τη βραχοσκεπή, υπήρχε και άλλο συγκρότημα κτιρίων, του οποίου οι χώροι κατά το κατώτερο μέρος έχουν λαξευτεί στο βράχο.

Το συγκρότημα των κτιρίων που ξεχωρίζει με την έκταση και τη στιβαρή κατασκευή του πρέπει να είχε δημόσιο χαρακτήρα, με εξίσου πιθανή τη λατρευτική του χρήση (ιδιαίτερα του σπηλαιού).

23a

Χάλκινη κεφαλή Κόρης (Δ)

Το μικρό γυναικείο κεφάλι από χαλκό της εικόνας 23a, βρέθηκε κοντά «στον Βασίλη τον Σπήλιο» και σήμερα φυλάσσεται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου (Αρ. Ευρ. Χ2442). Έχει πρόσωπο ωοειδές, εύσαρκες παρειές, ενώ τα μάτια και τα χείλη του αποδίδονται συνοφρυωμένα. Το πρόσωπο στεφανώνεται από τους αστραγάλους της κόμης, η οποία απολήγει στο οπίσθιο μέρος του κεφαλιού με ένα περίτεχνο δέσιμο από διπλή ταινία. Στην κάτω επιφάνεια του λαιμού υπάρχει σφυρηλατημένο περιχίλωμα και κοιλότητα, μάλλον για τη στερέωση σε σκεύος, πιθανόν πώμα. Για μια τέτοια λειτουργία συνηγορούν τόσο ο ψηλός λαιμός όσο και οι δύο ανάγλυφοι δακτύλιοι που συγκλίνουν εμπρός, για να σχηματίσουν επιφάνεια έδρασης.

Αρχικά, το μικρό κεφάλι είχε χρονολογηθεί στον 7ο αι. π.Χ. με βάση τη διακοσμητική απόδοση της κόμης του, η οποία θεωρείται τεχνοτροπικό χαρακτηριστικό της Αρχαϊκής εποχής. Ωστόσο, η εκτίμηση αυτή παραγνωρίζει το συντηρητισμό της κρητικής τέχνης και τα προφανή αυστηρορυθμικά χαρακτηριστικά του κεφαλιού, στοιχεία που συναντώνται και σε άλλα έργα του πρώιμου 5ου αι. π.Χ. και τα οποία εντάσσουν και την κεφαλή της Ονιθές σε αυτό το χρονολογικό πλαίσιο.

12 Ο οχυρωματικός περίβολος (θέση «Πύργος»)

Αμέσως κάτω από τον πόδα των ανατολικών κλιτύων της Ονιθές απλώνεται η εύφορη κοιλάδα της Γενής. Στο βάθος του πανοραμικού ορίζοντα αναδύεται το όρος Κέδρος, στα βορειοανατολικά το οχυρό ύψωμα Βένι και ακόμα βορειότερα η τεχνητή λίμνη των Ποταμών (εικ. 39).

Ανηφορίζοντας ένα σκολιό —και εν πολλοίς αδιαμόρφωτο— μονοπάτι στην παρυφή των κρημνωδών κλιτύων του οροπεδίου της Ονιθές, συναντάμε την οχύρωση της αρχαίας πόλης. Ένας πέτρινος «βραχίονας» απομονώνει το υψηλότερο τμήμα της πλαγιάς με την τριγωνική απόληξη. Η λειτουργία του ως περιβόλου είναι προφανής, ενώ ο οχυρωματικός χαρακτήρας του προκύπτει από τη μορφή, την έκταση και την ισχύ της κατασκευής, καθώς και από τη συμπληρωματικότητά του ως προς τα υπόλοιπα οχυρωματικά χαρακτηριστικά της θέσης.

Ο περίβολος έχει σχεδόν τριγωνικό σχήμα, με τα άκρα του να απολήγουν στις απότομες και απροσπέλαστες κλιτύες του οροπεδίου και είναι κατασκευασμένος από ξηρολιθοδομή με ακατέργαστους λίθους, ελάχιστα εκ των οποίων φέρουν ίχνη κατεργασίας ή χρήση κονιάματος. Το πάχος του περιβόλου κυμαίνεται μεταξύ 1,10-1,30 μ. και το μέσο ύψος του φτάνει το 1,30 μ. Οι ανώτερες σειρές λίθων έχουν συμπληρωθεί και στα νεότερα χρόνια. Ο χώρος, τον οποίο περικλείει ο περίβολος, διαμορφώνεται σε δύο επίπεδα, ελαφρώς επικλινή. Η ισχυρή συγκέντρωση λίθων στο εσωτερικό του υποδηλώνει την ύπαρξη κτισμάτων, πιθανόν διοικητικού χαρακτήρα.

Ο τρόπος οικοδόμησης του περιβόλου παραπέμπει

23α, β Χάλκινη κεφαλή Κόρης, που βρέθηκε κοντά «στον Βασίλη τον σπήλιο» (μπροστινή και πίσω όψη). Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου.

23β

σε πρώιμες κατασκευές, η αρχή των οποίων θα μπορούσε να τοποθετηθεί στη Μετανακτορική περίοδο (περίπου 1400 π.Χ.). Ο εντοπισμός πρωτομινωικής και υστερομινωικής κεραμικής στην ευρύτερη περιοχή του Πύργου δεν μπορεί να αποκλείσει την πιθανότητα ύπαρξης ενός προϊστορικού οικισμού. Κατά την περίοδο που ακολούθησε την πτώση των μινωικών ανακτόρων, πλήθος εξωτερικών κινδύνων, σε συνδυασμό με εσωτερικές έριδες και συγκρούσεις, ώθησαν τον πληθυσμό σε ορεινές, απομονωμένες θέσεις. Σε αυτή την περίοδο ανασφάλειας, θέσεις όπως η Ονιθέ, με φυσική οχύρωση και άλλα πλεονεκτήματα (όπως η επάρκεια νερού) αποδείχτηκαν ελκυστικοί προορισμοί.

13 Η ακρόπολη («Πύργος»)

Στο ψηλότερο σημείο της τριγωνικής πλαγιάς (638 μ.) χωροθετείται η ακρόπολη, η οποία φαίνεται να γνώρισε διάφορες κατασκευαστικές φάσεις. Η υφιστάμενη μορφή της πρέπει να είναι ανακατασκευή των ελληνιστικών χρόνων, περίοδο κατά την οποία πολλές κρητικές πόλεις συμπλήρωσαν ή επανακατασκεύασαν τις οχυρώσεις τους.

Η ακρόπολη ορίζεται προς νότο από τον απότομο κρημνό και για το λόγο αυτό δεν υπάρχει οχύρωση προς την πλευρά αυτή (βλ. εικ. 3). Οι δύο άλλες πλευρές της περικλείονται από ψευδοϊσοδομικό τείχος, το οποίο σχηματίζει ορθή γωνία, με μήκος πλευράς 12 μ.

Στη δυτική πλευρά, όπου υπήρχε η πύλη, υψωνόταν ένας πύργος –δυσδιάκριτος σήμερα– ο οποίος ήλεγχε την πύλη. Ακόμη δυτικότερα, ο βράχος έχει λαξευτεί σχηματίζοντας ένα επίμηκες άνοιγμα (εν είδει διώρυγας), με δάπεδο σε δύο επίπεδα και με λαξευτό θωράκιο προς τον κρημνό. Η λειτουργία του σχετίζεται με τις οχυρωματικές ανάγκες (παρτηρητήριο φρουράς;).

Η υψηλή και φυσικά οχυρή θέση της ακρόπολης επιτύγχανε εξαιρετική κατόπτευση τόσο του οδικού άξονα από και προς τον Άγιο Βασίλειο, που συνδέει το νότιο με το βόρειο τμήμα του Νομού Ρεθύμνου, όσο και της κοιλάδας που συνδέει την επαρχία Αγ. Βασιλείου με εκείνη του Αμαρίου (εικ. 24).

Η καίρια θέση του Πύργου —σημείο στρατηγικά ευνοημένο— πρέπει να τον κατέστησε συχνά θέατρο πολεμικών μαχών. Στις κρητικές επαναστάσεις που έλαβαν χώρα κατά τα νεότερα χρόνια (1821, 1878 και 1897) η Ονιθέ δεν απουσίασε, γεγονός που έχει καταγραφεί και στη δημώδη ποίηση. Στο φόρο αίματος της Ονιθές για την ελευθερία αναφέρεται ο ανώνυμος ποιητής που σημειώνει:

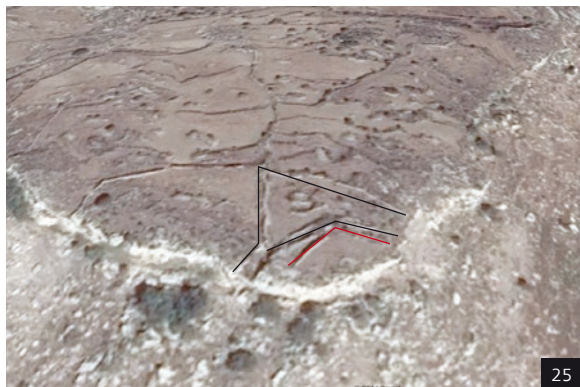
*Άχι καημένη Ονιθέ πού φας παλικάρια
και εδά δεν κάνεις τίποτες παρά κουκιά και ψάρια.
Ακόμη και οι λίθοι σου στο αίμα είναι βαμμένοι
κι άνθρωπος δε μπορεί να πει πόσοι 'ναι σκοτωμένοι...*

Το σύγχρονο τοπωνύμιο «Ντάμπια», που προσδιορίζει την περί την ακρόπολη περιοχή, απηχεί την αντίστοιχη

24 Άποψη προς δυσμάς από την ακρόπολη. Σε πρώτο επίπεδο οι Παπούρες και στο βάθος η περιοχή του Αγ. Βασιλείου.

25 Η οχυρωμένη ακρόπολη της Ονιθής: οι πρώτοι περίβολοι (με μαύρη γραμμή). Ο «Πύργος» (μεταγενέστερη επισκευή) με κόκκινη γραμμή.

26 Τμήμα από το τείχος της οχύρωσης.

27 Τμήμα του οχυρωματικού περιβάλλοντος.

έννοια από την οχυρωματική τέχνη (ντάπια=οχύρωμα, οχυρή θέση).

Χάλκινα ζώδια (Ε, Ζ)

Το χάλκινο ζώδιο της εικόνας 29 αποδίδει πιθανότατα σκύλο. Χαρακτηριστικά επισημασμένα είναι ο κυλινδρικός του κορμός και το κεφάλι, ενώ οι απολήξεις των σκελών του είναι οξυκρούρες. Το ζώδιο φέρει αποκρούσεις στην ουρά και το άνω μέρος της κεφαλής. Βρέθηκε, τυχαία, το 1953 και παραδόθηκε στο Μουσείο Ρεθύμνου (Αρ. Ευρ. Μ170, ύψος 1,7 εκ., μήκος 4 εκ.).

Το χάλκινο σύμπλεγμα ζώων της εικόνας 28 αποδίδει πιθανότατα σκηνή θηλασμού (ή αρχική αναγνώριση μιλά για θηλάζοντα χοίρο). Βρέθηκε τυχαία το 1928 και παραδόθηκε στο Μουσείο Ρεθύμνου (Αρ. Ευρ. Μ167, ύψος 3 εκ., μήκος 4,7 εκ.).

Και τα δύο ζώδια βρέθηκαν στην περιοχή του Πύργου. Το πρώτο χρονολογείται στα μινωικά χρόνια και το δεύτερο στη Γεωμετρική περίοδο (8ος αι. π.Χ.). Ο σκύλος είναι από τα σχετικά σπάνια ζώα που αποδίδονται στη μικροπλαστική και μάλιστα σε χαλκό. Χαρακτηριστικό είναι επίσης πως κατά κανόνα συναντάται ως μεμονωμένο ανάθημα (και όχι σε πολυάριθμα παραδείγματα).

Το σύμπλεγμα των δύο ζώων είναι δύσκολο να αποδίδει θηλάζουσα γουρούνα, όπως αρχικά είχε αναγνωριστεί. Το πλέον χαρακτηριστικό στοιχείο της γαλακτοφόρου γουρούνας, το οποίο μάλιστα κατέστη συνώνυμο της ευγονίας, είναι τα πολλά μωρά. Ακόμα και με αυτή τη σύνθεση, όμως, το σύμπλεγμα μας είναι γνωστό από μεταγενέστερες περιόδους. Το πιθανότερο είναι εδώ να αποδίδεται θηλασμός σκύλας, σκηνή όχι άγνωστη στην εικονογραφία (συχνά και με θηλασμό ανθρώπινου βρέφους). Η πιθανότητα να αποδίδεται σκηνή συμπλοκής ζώων (π.χ. κυνήγι κάπρου) είναι μικρή, λαμβανομένου υπόψη του μικρού μεγέθους της δευτερεύουσας μορφής, των νηπιακών χαρακτηριστικών της και του σημείου επαφής των δύο ζώων που είναι η θηλή.

Τα δύο ειδώλια θα είχαν αποτελέσει αναθήματα (τάματα) σε κάποιο ιερό (ή ιερά) της περιοχής. Περισσότερα στοιχεία για αυτά τα ιερά ή τις εκεί λατρευόμενες θεότητες είναι παρακινδυνευμένο να αναφερθούν, χωρίς περαιτέρω τεκμήρια. Ωστόσο, προτεραιότητα –σε σχέση με τις άλλες θεότητες– διατηρεί η θεά Άρτεμη.

Στην Ονιθέ, η Άρτεμη θα πρέπει να είχε προσλάβει τα χαρακτηριστικά της Δίκτυννας (ή της νεαρής παρθένου Βριτομάρτεως), με τις ιδιότητες της οποίας υποστασιοποιείται στη δυτική Κρήτη. Το ορεινό τοπίο της Ονιθής αποτελεί ταιριαστό περιβάλλον για τη λατρεία της κυνηγέτιδας και ορεσίβιας θεάς, της οποίας ένα ιερό στη δυτική Κρήτη (Δικτύνναιον) όχι μόνο φυλασσόταν από σκυλιά, αλλά και κοσμούσαν με σκηνές κυνηγιού. Ο κρητικός σκύλος μάλιστα, γνωστός

28 Χάλκινο ζώδιο που αποδίδει πιθανότατα σκύλο. Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου.

29 Χάλκινο σύμπλεγμα ζώων, που πιθανότατα αποδίδει σκηνή θηλασμού. Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου.

για την ιδιαίτερη αντοχή του (διάπνους), αποτελούσε τον χαρακτηριστικό της συνοδό.

Η χάλκινη περικεφαλαία (Η)

Το τμήμα της χάλκινης περικεφαλαίας (το μεγαλύτερο μέρος του δεξιού ημίσεος) που σήμερα φυλάσσεται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου (Αρ. Ευρ. Μ157), βρέθηκε τυχαία το 1946 και συνιστά υπαινικτική αναφορά στη στρατιωτική αριστοκρατία της αρχαίας πόλης κατά τους αρχαϊκούς χρόνους.

Η περικεφαλαία αποτελεί παραλλαγή του κορινθιακού τύπου, όπως και οι άλλες γνωστές κρητικές περικεφαλαίες των πρώιμων ιστορικών χρόνων. Η απώλεια του μεγαλύτερου μέρους της μας εμποδίζει να διαπιστώσουμε αν είχε κατασκευαστεί από ένα ενιαίο ή από δύο κομμάτια ελάσματος, τα οποία θα συναρμόζονταν στο μέσον. Η ποιότητα της εργασίας είναι εξαιρετική και δικαίως θεωρείται από τα καλύτερα δείγματα της κρητικής τορευτικής τέχνης κατά τους αρχαϊκούς χρόνους. Ο θόλος της περικεφαλαίας δείχνει ότι προσαρμοζόταν ικανοποιητικά στο κρανίο, οι παραγναθίδες μορφοποιούνται καλά –χωρίς όμως να χωρίζονται σαφώς– και το μετωπιαίο άνοιγμα για τα μάτια (εντομή) διαγράφεται λεπτό και καλλιγράμμο. Το κάτω περιθώριο της περικεφαλαίας κλίνει ελαφρώς προς τα έξω, με την ακμή του να σχηματίζεται από συστροφή του ελάσματος. Λόγω της αποσπασματικής διατήρησης της περικεφαλαίας δεν είναι σαφές αν διέθετε επιρρίνιο έλασμα για την προστασία της μύτης. Εξαιρετική είναι και η παράσταση που εξεικονίζεται

30

30 Τμήμα χάλκινης περικεφαλαίας.
Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου.

στην επιφάνεια του χάλκινου ελάσματος. Σε χαμηλό ανάγλυφο αποδίδεται πολεμική μάλλον σκηνή με άρμα που το σύρουν δύο άλογα (συνορίς). Ανάλογη παράσταση πρέπει να κοσμούσε και την άλλη πλευρά του κράνους. Ο διακρινόμενος ίππος αποδίδεται σε «ιπτάμενο καλπασμό» με τα μπροστινά πόδια να προβάλλονται και να υψώνονται πάνω από το έδαφος, ενώ τα οπίσθια λακτίζουν το έδαφος για να εκτινάξουν το άρμα εμπρός. Η ελαφριά άμαξα του άρματος φέρεται υπό τετράκνημων τροχών (από τους οποίους αποδίδεται ο ένας). Η σύνθεση αυτή είναι γνωστή και από άλλες κρητικές θέσεις (Δρήρος, Παλαίκαστρο) και θεωρείται ασσυριακής εμπνεύσεως.

Στο άρμα επιβαίνει ο ηνίοχος, από τον οποίο σώζεται μόνο το δεξί του χέρι με το οποίο κρατάει χαλαρά το ένα ηνίο. Με το άλλο χέρι φαίνεται πως θα κρατούσε, αντίστοιχα, το τεταμένο ηνίο. Από ανάλογες παραστάσεις συμπεραίνεται πως ο ηνίοχος δεν θα αποτελούσε τον μοναδικό αναβάτη του άρματος. Ένας ακόμη, ο *παραιβάτης* (αυτός που ανεβαίνει πλάι του) δεν θα επέβαινε στο άρμα, αλλά θα ανέβαινε σε αυτό.

Η περικεφαλαία φαίνεται να κατασκευάστηκε στο τέλος του 7ου-αρχές του 6ου αι. π.Χ., πιθανότατα σε ένα εργαστήριο μεταλλοτεχνίας της αρχαίας πόλης. Για να επιστρέψουμε στο χωματόδρομο, από όπου ξεκινήσαμε, ακολουθούμε την αντίστροφη πορεία της διαδρομής, με την οποία διασχίσαμε την περιοχή του Τσίγκουνα. Πενήντα μέτρα ανατολικότερα ο δρόμος διακλαδώνεται. Το παρακλάδι, που ακολουθεί κατεύθυνση βορειοδυτική, οδηγεί προς τη θέση «Λειβάδια».

31 Θραύσμα από τον κορμό «στριφτού» κίονα.

32 Τοπίο οίνου στη θέση «Πέζουλος».

14 Τμήματα κίονα

Σε αυτή την κατεύθυνση, ανηφορίζοντας τον χωμάτινο δρόμο, συναντάμε δύο θραύσματα (ενδεχομένως συνανήκοντα) από τον κορμό «στριφτού» κίονα, ενσωματωμένα σε σύγχρονη ξερολιθιά, ανάμεσα στο νότιο όριο του δρόμου και ένα αμπέλι. Η παρουσία του κίονα, κοντά μάλιστα σε γιγαντιαίους λιθοσωρούς, στους οποίους η λαογραφική παράδοση θρυλεί την απόκρυψη ενός χρυσού «τελάρου» (=αργαλειού), θα μπορούσε να σημαίνει την ύπαρξη σημαντικού κτιρίου, που θα είχε εγερθεί εκεί κατά τη διάρκεια των πρώτων χριστιανικών χρόνων. Πολύ πιθανόν ωστόσο είναι να έχουν μεταφερθεί τα τμήματα αυτά από την παλαιοχριστιανική βασιλική (βλ. παρακάτω), της οποίας όλοι οι κίονες είχαν διαρπαγεί.

15 Τοπίο οίνου (θέση «Πέζουλος»)

Η πλαγιά με τις μαλακές κλίσεις που σχηματίζεται στο βόρειο τμήμα του οροπεδίου είναι γνωστή ως «Πέζουλος» και οφείλει την ονομασία της στις ανδηρωτές πεζούλες γης. Στις πεζούλες αυτές είναι φυτεμένα ορισμένα από τα παλαιότερα αμπέλια της περιοχής.

Η επιλογή της θέσης για αμπελοκαλλιέργεια δεν ήταν τυχαία. Η πλαγιά είναι προστατευμένη από τους ισχυρούς ανέμους και το ασβεστολιθικό υπόστρωμα του εδάφους προσφέρεται για τη φύτευση αμπελιών. Η θέση εξασφαλίζει επιπλέον μια απαραίτητη προϋπόθεση της αμπελοκαλλιέργειας: τον καλό ηλιασμό και αερισμό.

16 Αρχαίο νεκροταφείο (θέση «Πέζουλος»)

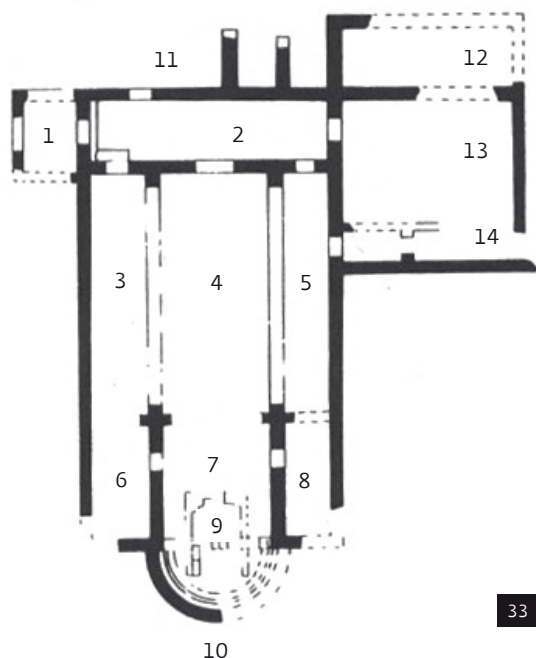
Στον Πέζουλο –και ιδιαίτερα στο βραχώδες φρύδι της πλαγιάς του– πρέπει να χωροθετούνταν ένα από τα νεκροταφεία του οικισμού. Στο σημείο αυτό έχουν εντοπιστεί πενιχρά κατάλοιπα λαξευτών τάφων. Νοτιότερα από το σημείο και σε σχετικά μικρή απόσταση, έχουν εντοπιστεί και άλλοι τάφοι, χωρίς να είναι σαφές αν χρονολογούνται στην ίδια περίοδο.

Η ανάπτυξη του νεκροταφείου σε πλαγιά λόφου και έξω από τα όρια του οικισμού είναι μια αρκετά γνωστή συνήθεια –και όχι μόνο κατά την Αρχαιότητα– που εξασφάλιζε την απαραίτητη υγειονομική ασφάλεια, αλλά και τη συμβολική απόσταση από τον οικισμένο χώρο των ζωντανών.

17 Ληνός (θέση «Λειβάδια»)

Ο χωμάτινος αγροτικός δρόμος συνεχίζεται με κατεύθυνση βόρεια, οδηγώντας στη θέση «Λειβάδια». Η θέση βρίσκεται έξω από τα όρια της αρχαίας πόλης και σήμερα καλύπτεται από αγροκαλλιέργειες. Σε απόσταση περίπου 1.000 μέτρων από τον σύγχρονο οικισμό έχει εντοπιστεί ληνός, ορθογωνίου κάτοψης. Η χρονολόγησή του τοποθετείται στους ενετικούς ή πρώτους οθωμανικούς χρόνους.

Επιστρέφουμε από το χωματόδρομο στο σημείο

33 Η κάτοψη της βασιλικής κατά Ν. Πλάτωνα.

- 1 Προστώο
- 2 Νάρθηκας
- 3 Νότιο κλίτος
- 4 Κεντρικό κλίτος
- 5 Βόρειο κλίτος
- 6 Νότιο παστοφόριο
- 7 Ιερό
- 8 Βόρειο παστοφόριο
- 9 Ναῦδριο
- 10 Αψίδα-σύνθρονο
- 11 Αίθριο (·)
- 12 Πρόσκτισμα α
- 13 Βαπτιστήριο
- 14 Πρόσκτισμα β

όπου είχαμε συναντήσει τη διακλάδωση και ακολουθούμε την κύρια πορεία του προς τα ανατολικά. Η διαδρομή διασχίζει τον μικρό κάμπο της Ονιθές, του οποίου οι λάκκοι, μαζί με τις ανδηρωτές πεζούλες του Τσίγκουνα και του «Πύργου», αποτελούσαν τον κύριο χώρο βιοπορισμού της περιοχής.

18 Η παλαιοχριστιανική βασιλική (θέση «Κερά»)

Λίγο πριν φτάσουμε στο τέρμα του χωμάτινου δρόμου, προς τα ανατολικά, αφήνουμε την κύρια διαδρομή και διασχίζουμε απόσταση 50 μ. για να συναντήσουμε την παλαιοχριστιανική βασιλική, την οποία ανακάλυψε ο Ν. Πλάτων. Η αποκάλυψή της έχει συμβάλει στην καλύτερη κατανόηση της Πρώιμης Βυζαντινής εποχής στην Κρήτη.

Η βασιλική είναι κτισμένη στη ρίζα πλαγιάς λόφου, είναι τρίκλιτη και οι διαστάσεις της είναι περίπου 36x17 μ. Η είσοδος στο οικοδόμημα γίνεται από ένα μικρό προστώο (1) στη νότια πλευρά του ναού. Στη συνέχεια, ένας τριπλός αναβαθμός μάς οδηγεί στο νάρθηκα (2). Δυτικά του νάρθηκα πρέπει να βρισκόταν το αίθριο, στο οποίο οδηγούσε η θύρα που υπάρχει στο νότιο άκρο του.

Από το νάρθηκα εισερχόμαστε στον τρίκλιτο ναό. Τα κλίτη αναπτύσσονται κλιμακωτά σε τρία διαφορετικά επίπεδα που ακολουθούν την κλίση του πρανούς. Το κεντρικό κλίτος (4) είναι το ευρύτερο όλων, με το βόρειο κλίτος (5) να είναι κατά τι στενότερο του νοτίου (3). Τα τρία κλίτη πρέπει να διαχωρίζονταν μεταξύ τους από στυλοβάτες, επί των οποίων έβαιναν οι κίονες.

Σε μεταγενέστερη εποχή και αφού είχε διακοπεί η λειτουργία της βασιλικής, ένα μικρό ναῦδριο (9) κατέστρεψε μέρος του ιερού και της αψίδας. Στην είσοδό του αποκαλύφθηκε μια οπή, βάθους 34x45 εκ., που περιείχε λίγα όστρακα κεραμικής και ένα φιαλίδιο. Αυτό θα μπορούσε να αποτελεί το εγκαίνιο της βασιλικής, όπως έχει παρατηρηθεί και σε άλλες περιπτώσεις.

Ανατολικά, η βασιλική απολήγει σε ημικυκλική αψίδα, η οποία είναι εφοδιασμένη με ένα τρίβαθμο σύνθρονο (=ημικυκλικής διαμόρφωσης βαθμίδες πίσω από την ιερά τράπεζα, που προορίζονταν για τους επισκόπους που παρακολουθούσαν τη λειτουργία).

Ενδιαφέρουσα είναι και η διαμόρφωση των χώρων εκατέρωθεν του ιερού βήματος. Έχει διατυπωθεί η άποψη πως αποτελούσαν παστοφόρια, έχοντας το μεν βόρειο χρήση Πρόθεσης, του χώρου δηλαδή όπου τοποθετούνταν τα τίμια δώρα πριν από την τέλεση της Θείας Ευχαριστίας, και το νότιο χρήση Διακονικού, όπου θα φυλάσσονταν τα άμφια και τα ιερά σκεύη. Τα παστοφόρια επικοινωνούν με το κυρίως ιερό μέσα από δύο μικρές, δίβαθμες θύρες και με τα πλάγια κλίτη μέσα από μεγάλα ανοίγματα.

Στη βόρεια επέκταση του νάρθηκα υπάρχουν, επίσης, διαμερίσματα απροσδιόριστης χρήσης. Το μεγάλο δωμάτιο (13) επικοινωνούσε με το νάρθηκα με θύρα και ίσως αποτελούσε το βαπτιστήριο. Το τελευταίο

34

35

34 Αεροφωτογραφία της παλαιοχριστιανικής βασιλικής.

35 Η αψίδα του ιερού (από νότια).

δωμάτιο προς ανατολάς (14) είναι ένα στενό πέρασμα που επικοινωνεί με το βόρειο κλίτος.

Τα δάπεδα της βασιλικής στο κεντρικό ιερό, το βόρειο παστοφόριο, το κεντρικό κλίτος και το νάρθηκα ήταν καλυμμένα με ψηφιδωτό. Αντίθετα, τα δάπεδα των πλευρικών κλιτών είχαν κατασκευαστεί από πλίνθους και λίθους.

Από τη βασιλική έχουν χαθεί τα κύρια αρχιτεκτονικά μέλη και οι κίονες, όπως και ολόκληρος ο γλυπτός διάκοσμος. Διασώθηκαν μόνο ορισμένα τεμάχια από πώρινα τρητά θωράκια, επαρχιακής επεξεργασίας. Στα υπόλοιπα ευρήματα περιλαμβάνονταν ελάχιστη κεραμική και τμήματα από γυάλινα καντήλια. Η Βασιλική χρονολογείται στα τέλη του 5ου και τις αρχές του 6ου αι. μ.Χ.

Τα ψηφιδωτά δάπεδα

Τα δάπεδα του νάρθηκα, του κεντρικού κλίτους, του ιερού βήματος και του βόρειου παστοφορίου ήταν καλυμμένα με εντυπωσιακά ψηφιδωτά. Η σύνθεση όλων των ψηφιδωτών ήταν καθαρά διακοσμητική, δίχως κάποιο παραστατικό θέμα. Πρόκειται για παραλλαγές γεωμετρικών μοτίβων που περιστέφονται με ζώνες κισσού και είναι κατασκευασμένα από μικρές ψηφίδες πέντε διαφορετικών χρωμάτων (κόκκινο, μπλε, λευκό, γκρι και μαύρο).

Το δάπεδο του νάρθηκα καλύπτεται από έναν

36α

36β

36α, β Ψηφιδωτά δάπεδα.

κατάκοσμο «τάπητα» που συντίθεται από τέσσερα διάχωρα. Το διάχωρο που βρίσκεται εμπρός από την κύρια είσοδο (στα νότια) εμφανίζει ένα θαυμάσιο αλυσιδωτό, φολιδωτό θέμα. Τα άλλα τρία διάχωρα κοσμούνται με κεντρικά μετάρια, γύρω από τα οποία σχηματίζονται ρόμβοι. Το σύνολο του ψηφιδωτού πλαισιώνεται από πλοχμό και ζώνη από έρποντα κισσόφυλλα.

Το ψηφιδωτό του μεσαίου κλίτους χωρίζεται σε τρεις ζώνες. Εντυπωσιακή φαντάζει η ανάπτυξη του ψηφιδωτού της μεσαίας ζώνης, το οποίο εν είδει καταποίκιλτου τάπητος «ξεδιπλωνόταν» από τη Βασίλειο Θύρα (τη μεσαία θύρα) μέχρι την Ωραία Πύλη (κεντρική πύλη του τέμπλου). Το διακοσμητικό της θέμα αποτελείται από τροχούς, εναλλασσόμενους με τετράγωνα, τα οποία συνδέονται με ρόμβους. Οι πλευρικές ζώνες διακοσμούνται από τετράγωνα που σχηματίζουν σταυρούς σε συνεχές πλέγμα, στο εσωτερικό των οποίων αναπτύσσονται ρόμβοι. Το σύνολο του ψηφιδωτού περιβάλλεται με πλοχμούς.

Το ψηφιδωτό του κυρίως ιερού συνίσταται από ένα μάλλον πολύπλοκο κόσμημα, σχηματιζόμενο από σταυροειδή συστήματα εν μέσω ρόμβων και τετραγώνων. Και αυτό το σύνολο περιβάλλεται από πλοχμό και ταινία ωραίων κισσόφυλλων.

Τέλος, το βόρειο παστοφόριο διακοσμείται με πλέγματα τροχών, οι οποίοι εντός τους αναπτύσσουν τετράπλοχο, τετράγωνα και ρόμβους. Το σύνολο και

37 Το χάνι από ΝΑ. Πίσω διακρίνεται ο ορεινός όγκος του Βρύσινα.

38 Το χάνι, αεροφωτογραφία.

αυτού του ψηφιδωτού περιβάλλεται από πλοχμούς και κισσόφυλλα.

19 Το χάνι (θέση «Κερά»)

Συνεχίζοντας στον χωμάτινο δρόμο, ανατολικά της βασιλικής και σε απόσταση περίπου 200 μ. από αυτήν, συναντάμε ένα ενδιαφέρον, μα και αινιγματικό ως προς τη χρήση του, συγκρότημα κτισμάτων.

Πρόκειται για ένα καμαροσκέπαστο λιθόκτιστο οικοδόμημα, με οριζόντια οροφή, για το χτίσιμο του οποίου φαίνεται πως χρησιμοποιήθηκε υλικό και από την παρακείμενη βασιλική. Η είσοδος του βρίσκεται στο ευρύ μέτωπο (στα ανατολικά) με ένα δεύτερο άνοιγμα αμέσως δίπλα του (πιθανόν όταν σφραγίστηκε η πρώτη είσοδος). Εσωτερικά το κτίριο αποτελείται από μια ενιαία αίθουσα που φέρει επιχρίσματα στους τοίχους. Στο τύμπανο της βόρειας στενής πλευράς του υπάρχει το άνοιγμα ενός παραθύρου. Τόσο η βόρεια στενή πλευρά όσο και η δυτική μακρά διατρέχονται από χαμηλό «πάγκο».

Η χρονολόγηση του οικοδομήματος δεν είναι ξεκάθαρη. Οι καμαροσκέπαστοι χώροι στην Κρήτη είναι γνωστοί ήδη από τους ύστερους βυζαντινούς χρόνους, χαρακτηρίζουν τα ενετικά χρόνια, συνεχίζουν όμως να χρησιμοποιούνται έως και την αρχή της Οθωμανικής περιόδου. Το κτίριο μοιάζει πιθανό να κτίστηκε κατά τον 16ο ή τον 17ο αιώνα.

Αινιγματική είναι και η χρήση του. Αν και μπορεί να είχε αποτελέσει την αγρέπαυλη κάποιου ντόπιου γαιοκτήμονα, το πιθανότερο είναι να είχε χρησιμοποιηθεί ως χάνι. Η κομβική του θέση, σε πέρασμα που οδηγεί βόρεια, προς τον

39 Άποψη προς ΒΑ από τις κλιτύες της Ονιθές.
Στο βάθος η κοιλάδα των Ποταμών με την
ομώνυμη λίμνη.

- 40 Ο ναός της Ζωοδόχου Πηγής.
- 41 Λαξευμένο τόξο (αρκοσόλιο) από το εσωτερικό του τάφου.
- 42 Η είσοδος του τάφου (από ανατολικά).

περιφερειακό οδικό άξονα (μέσα από τη ρεματιά της «Σκουραχλάδας»), η εγγύτητά του σε πλούσια πηγή (από την οποία στο πρόσφατο παρελθόν αρδεύονταν περιβόλια και υδρεύονταν τα παρακείμενα χωριά), η ύπαρξη δεξαμενής στο βόρειο τμήμα του και η παρουσία σειράς λαξευμένων στο βράχο γουρνών, ένα επίπεδο χαμηλότερα από αυτό, ενισχύουν την παραπάνω υπόθεση.

Στους νεότερους χρόνους το κτίσμα, γνωστό και ως «μετόχι», κατοικούνταν κατά τους θερινούς μήνες, χρήση από την οποία έχουν παραμείνει διάφορα ίχνη. Στα δυτικά του οικοδομήματος και σε κοντινή του απόσταση υπάρχει αλώνι.

20 Βενετσιάνικος ναός Ζωοδόχου Πηγής (θέση «Κερά»)

Αμέσως κάτω από το Χάνι ένα μικρό ρυάκι οριοθετεί προς τα ανατολικά την περιοχή της Ονιθές. Μέσα στη βαθύσκιωτη ρεματιά που το περιβάλλει, σε απόσταση 200 μ. βορειοανατολικά από το Χάνι, είναι χτισμένος ο ναός της Ζωοδόχου Πηγής. Πρόκειται για έναν μικρό, μονόχωρο, καμαροσκέπαστο ναό, με αμφικλινή στέγη από κεραμίδια. Η είσοδός του είναι πλαισιωμένη από ορθογώνιο θύρωμα και ένα υπέρθυρο σε σχήμα οξυκόρυφου τόξου. Ακόμα ψηλότερα βρίσκεται φωτιστικό άνοιγμα σταυροειδούς σχήματος. Φωτιστικά ανοίγματα σε σχήμα ημικυκλικού τόξου υπάρχουν και στις μακρές πλευρές του, ενώ στην κόγχη του ιερού υπάρχει αγιοθύριδο.

Στο εσωτερικό του ναού αναπτύσσονται δύο ενισχυτικά σφενδόνια με κιλλίβαντες απλής μορφής στη βάση τους, ενώ το ιερό διατρέχεται από έναν κοσμήτη, στο σημείο που αρχίζει η καμπύλη της κόγχης του.

Ο ναός έχει χρονολογηθεί στο τέλος του 14ου ή τις αρχές του 15ου αιώνα και χρησιμοποιείται έως και σήμερα.

21 Οι θαλαμοειδείς τάφοι (θέση «Συκίδι»)

Επιστρέφουμε στο δρόμο προς τις Πλάκες και ακολουθούμε προς δυτικά το χωματόδρομο που θα μας οδηγήσει στο αντιδιαμετρικό άκρο του οροπεδίου, την περιοχή Συκίδι. Στη θέση αυτή, σαφώς έξω από τα πιθανολογούμενα όρια της αρχαίας πόλης, έχουν εντοπιστεί δύο ταφικοί θάλαμοι εντός των ορίων σύγχρονου ποιμνιοστασίου. Ο πρώτος θάλαμος είναι λαξευμένος στον ασβεστολιθικό βράχο και έχει σχεδόν τετράγωνο σχήμα. Η είσοδός του διαμορφώνεται από ένα τετράγωνο θυραίο άνοιγμα στην ανατολική του πλευρά. Στο εσωτερικό του, φέρει στις τρεις πλευρές τυφλά αψιδώματα εν είδει αρκοσολίων, δηλαδή λαξευμένα τόξα των οποίων η αψίδα ξεκινά από το έδαφος (από το arcus= τόξο και το sol=χώμα) και μέσα στα οποία θα τοποθετούνταν η λάρνακα του νεκρού (solium). Στο τύμπανο κάθε τόξου έχει λαξευτεί μικρή κόγχη (για την απόθεση προσφορών;).

Ο τάφος πρέπει να δημιουργήθηκε κατά τους πρώιμους χριστιανικούς χρόνους (αν όχι την Ύστερη

Ρωμαϊκή περίοδο), ως το ύστατο ενδιαίτημα κάποιου εξέχοντος προσώπου (τοπικού αξιωματούχου) και ενδεχομένως μελών της οικογένειάς του.

Σε κάποια μεταγενέστερη χρονικά στιγμή ο τάφος ίσως μετατράπηκε σε χριστιανικό ναύδριο. Η προφορική παράδοση που θέλει το θάλαμο να είχε χρησιμεύσει ως κρυφό σχολειό στα χρόνια της Τουρκοκρατίας δεν φαίνεται να επαληθεύεται από τις ιστορικά παραδεδεγμένες αντιλήψεις.

Σε μικρή απόσταση από τον ταφικό θάλαμο υπάρχει και ένας δεύτερος, παρόμοια λαξευμένος, ο οποίος όμως βρίσκεται σε κακή κατάσταση διατήρησης.

Στον παρόντα περιηγητικό οδηγό ιστορήθηκε η «βιογραφία» της Ονιθές μέσα από μια διαδρομή που περιέλαβε τους πλέον χαρακτηριστικούς χώρους και μνημεία που έχουν έρθει στο φως. Στη διάρκεια –αλλά και με το πέρας της διαδρομής– κυριαρχεί μια αίσθηση ανεξερεύνητου, συνεπεία της ατελούς διερεύνησης και της διαβρωτικής φύσης που ανταγωνίζεται τα έργα του ανθρώπου.

Ωστόσο, η αίσθηση αυτή δεν προκαλεί δυσφορία. Πολλά ερεθίσματα στη διάρκεια της διαδρομής δίνουν τροφή στη σκέψη και τη φαντασία και επιτρέπουν στον επισκέπτη να συμπληρώσει την εικόνα του πολιτισμικού τοπίου μέσα και από τη δική του εξερευνητική ματιά.

ΒΑΣΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Adams L., *Orientalizing Sculpture in Soft Limestone from Crete and Mainland Greece*, Οξφόρδη 1978.
- Sanders I., *Roman Crete*, Γουόρμινστερ 1982.
- Sweetman R., *The Mosaics of Roman Crete. Art, Archaeology and Social Change*, Κέμπριτζ 2013.
- Καραμαλίκη Π., «Κατοίκηση στην ευρύτερη περιοχή του Ρεθύμνου από τα νεολιθικά χρόνια μέχρι τη Ρωμαϊοκρατία. Ερευνητική προσέγγιση μέσω Γεωγραφικού Συστήματος Πληροφόρησης», αδημ. μεταπτ. εργασία, Ρέθυμνο 2005.
- Πλάτων Ν., «Ανάγλυφος Περικεφαλαία εξ Ονυθέ Γουλεδιανών», ΑΕ 1953-4, Β, σ. 129-140.
- Πλάτων Ν., «Ανασκαφή Ονυθέ Γουλεδιανών Ρεθύμνης», ΠΑΕ 1954, σ. 377-382.
- Πλάτων Ν., «Ανασκαφή Ονυθέ Γουλεδιανών Ρεθύμνης», ΠΑΕ 1955, σ. 298-305.

- Πλάτων Ν., «Ανασκαφή εις Γουλεδιανά Ρεθύμνης», ΠΑΕ 1956, σ. 226-228.
- Πλάτων Ν., «Ανασκαφή παλαιοχριστιανικής βασιλικής Κεράς Ονυθές Γουλεδιανών Ρεθύμνης», ΠΑΕ 1956, σ. 229-131.
- Φαράκλας Ν. κ.ά., *Οι Επικράτειες των Αρχαίων Πόλεων της Κρήτης*, Ρέθυμνο 1998.
- Χαριτόπουλος Ε., *Η ενδοχώρα του Ρεθύμνου κατά τον Ύστερο Μεσαίωνα. Μελέτη και αξιολόγηση των αρχαιολογικών δεδομένων με εφαρμογή γεωγραφικών συστημάτων πληροφοριών*, Ρέθυμνο 2006.
- Φαρουδάκης Κυρ., «Ονιθέ Γουλεδιανών. Νέα ματιά στα ίχνη μιας αρχαίας κρητικής πόλης», *Κρητική Εστία* 10 (2004), σ. 9-50.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ

Χρονολογικές περίοδοι		Χώροι – Μνημεία	Αντικείμενα
π.Χ.	5700–3800	ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ ΕΠΟΧΗ	Κεραμική Εργαλεία
	2800–1050	ΜΙΝΩΙΚΗ ΕΠΟΧΗ	
	1020–810	ΠΡΩΤΟΓΕΩΜΕΤΡΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ	
	810–710	ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ	
	710–600	ΑΡΧΑΪΚΗ ΔΑΙΔΑΛΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ	
	600–480	ΑΡΧΑΪΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ	
	480–338	ΚΛΑΣΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ	
	338–69	ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ	
	69–380	ΡΩΜΑΪΚΗ ΕΠΟΧΗ	
	380–1210	ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΕΠΟΧΗ	
μ.Χ.	1211–1650	ΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑ	Νομίσματα
	1650–1898	ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ	
	1898–σήμερα	ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ	
		12 Περίοδος	
		10 Οικία Α	
		13 Ακρόπολη	
		16 Νεκροταφείο	
		14 Κίονας	
		18 Βασιλική	
		1 Αγία Ελεούσα	
		19 Χάνι	
		20 Ναός Ζωοδόχου Πηγής	
		17 Δηγός	
		8 Ναός Αγίου Αντωνίου	
		3 Οικισμός	
		4 Αγρέπιαυλη	
		2 Μικρή κρήνη	
		15 Τοπία Οίνου	
		21 Τάφος	
		7 Ιερό κρήνης	
		11 Του Βασίλη ο σπηλιός	
		6 Κρήνη	
		Α θυαλμα θεάς	
		Η Περικεφαλαία	
		Γ Προχοή αγγείου	
		Β Τοξόχητη λαβή αγγείου	
		Δ Κεφαλή κόρης	
		Ε Ζώδιο σκύλου	
		Ζ Σύμψηλγμα ζώων	